

Afstudeeronderzoek waarin een manier
gezocht wordt om TOS bekender te
maken onder studenten

“TOS? Nee, daar
heb ik nog nooit
van gehoord.
Wat is dat?”

Afstudeeronderzoek over TOS:
taalontwikkelingsstoornis

Tanja Altena
1604364
Juli 2021

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	
Inleiding	1
Probleemanalyse	2
Onbekendheid van TOS	2
Betrokkenen bij het probleem	2
Gevolgen van de onbekendheid van TOS.....	2
Het begint bij de studenten.....	3
Theoretisch kader.....	4
TOS en zijn voorkomendheid	4
De oorzaken en gevolgen van TOS	6
De kenmerken van TOS	6
Materialen en methodes die er zijn om kinderen met TOS te begeleiden	8
Samengevat	10
Probleemstelling.....	11
Doelstelling voor het onderzoek	11
Hoofdvraag.....	11
Deelvragen	11
Hypothese	12
Afbakening onderzoek	12
Onderzoeksaanpak.....	13
Onderzoeksgroep	13
Gekozen methoden van dataverzameling.....	13
Proces van dataverzameling en -verwerking	13
Tijdspad voor het onderzoek.....	14
Resultaten	15
Verschil tussen plan en uitvoering	15
Herhaling hoofdvraag.....	15
Resultaten theoriegerichte deelvragen.....	15
Resultaten praktijkgerichte deelvragen	17
Conclusies, aanbevelingen en discussie	20
Conclusie	20
Hypothese	21
Aanbevelingen.....	21
Discussie	22
Literatuurlijst	23

Bijlagen	1
Bijlage 1: De oorzaken en verklaringen van TOS.....	2
Bijlage 2: De diagnostiek van TOS	3
Bijlage 3: Gereviseerde Minimum Spreeknormen	4
Bijlage 4: Tijdspad voor onderzoek	5
Bijlage 5: Procesverslag wat betreft onderzoeksplan	6
Bijlage 6: Enquêtevragen.....	8
Bijlage 7: Enquêteresultaten	10
Bijlage 8: Interview met taaldocent Liesbeth de Boer – 2 juli 2021.....	14
Bijlage 9: Interview met ambulant begeleider Gerdien Kamphuis – 5 juli 2021.....	17
Bijlage 10: Infographic over TOS	20
Bijlage 11: Procesverslag wat betreft het onderzoek	21

Samenvatting

In dit onderzoek werd een manier gezocht om meer bekendheid te geven aan de neurocognitieve ontwikkelingsstoornis TOS: TaalOntwikkelingsStoornis (vanaf nu: TOS). Het onderzoek is opgesteld naar aanleiding van de onbekendheid die TOS heeft, terwijl TOS zeker zo vaak voorkomt als dyslexie en zelfs vaker dan autisme (Gerrits, 2018). Er zou dus meer aandacht moeten komen voor TOS op de pabo, omdat het prevalentiecijfer van TOS 7,4% is, wat betekent dat bij 7,4% van de kinderen tussen 5 en 12 jaar TOS voorkomt (Bishop, 2010).

Om dit onderwerp te onderzoeken, is er een hoofdvraag opgesteld en zijn er deelvragen opgesteld. De hoofdvraag van het onderzoek luidt als volgt:

Op welke manier kan er meer bekendheid worden gegeven aan TOS bij derde- en vierdejaarsstudenten op de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden?

Om een antwoord op de hoofdvraag te formuleren, is er onderzoek gedaan naar aanleiding van deelvragen. Er zijn zes deelvragen opgesteld, waarvan drie deelvragen gebaseerd zijn op literatuuronderzoek en drie deelvragen gebaseerd zijn op praktijkonderzoek. Er is eerst literatuuronderzoek gedaan, waarbij veel feiten en informatie over TOS opgehelderd werden. In de praktijk hebben er verschillende onderzoeksactiviteiten plaatsgevonden. Zo is er een enquête (zie bijlage 6/7) uitgezet bij derde- en vierdejaarsstudenten van de pabo van voorheen Stenden van NHLStenden locatie Leeuwarden, er is een interview (zie bijlage 8) gehouden met een taaldocent van de pabo van het NHLStenden (Liesbeth de Boer) en er is een interview (zie bijlage 9) gehouden met een ambulant begeleider van Kentalis (Gerdien Kamphuis).

Alle resultaten van de theoretische deelvragen hebben geleid naar informatie over wat TOS is, wat de theorie zegt over de basiskennis over TOS voor (beginnende) basisschoolleerkrachten en wat er in de klas te doen is aan taalstimulatie. Deze deelvragen hebben allemaal vooral betrekking op het eindproduct waarmee meer bekendheid over TOS gegeven wordt aan studenten.

Naast de theoretische deelvragen zijn er ook een paar praktische deelvragen onderzocht aan de hand van een enquête en twee interviews. De interviews (zie bijlage 8/9) hebben vooral bijgedragen aan informatie voor het eindproduct en achtergrond informatie voor het onderzoek. In de enquête (zie bijlage 7) kwam er ter sprake of studenten vonden dat TOS als vast onderdeel in het curriculum moest worden opgenomen, waarbij 32 van de 36 studenten hier 'ja' op antwoordden. Ook kwam er in de enquête ter sprake bij welke vorm van informatie de studenten het beste de informatie konden onthouden. Hierbij gaven 21 van de 36 studenten aan dat zij informatie het beste konden onthouden met een samenvattend en tastbaar overzicht: een infographic.

De antwoorden op de deelvragen hebben samen geleid naar een antwoord op de onderzoeksvraag. Er kan het beste meer bekendheid gegeven worden aan TOS bij derde- en vierdejaarsstudenten op de pabo voorheen Stenden van het NHLStenden in Leeuwarden door middel van een infographic. Alle informatie die nodig was om de infographic op te stellen, is verworven uit de deelvragen. Dit heeft geleid tot het eindproduct waarmee in de toekomst wellicht meer bekendheid kan worden bereikt onder studenten. Het eindproduct is te vinden in bijlage 10. Om te meten of het eindproduct voor meer bekendheid kan zorgen, is een idee voor een vervolgonderzoek.

Inleiding

“TOS? Nee, daar heb ik nog nooit van gehoord. Wat is dat?”

Dit was het eerste wat ik vroeg nadat ik in mijn derde jaar stage ging lopen op mijn stageschool en ik de vraag kreeg of ik wist wat TOS was. Er werd mij verteld dat de school gespecialiseerd was in het begeleiden van kinderen met TOS. Ik had nog nooit gehoord van TOS. Hier is gedurende afgelopen twee jaar (gelukkig) een grote verandering in gekomen.

TOS is de afkorting voor TaalOntwikkelingsStoornis (hierna: TOS). Het is een neurocognitieve ontwikkelingsstoornis, wat betekent dat de taal in de hersenen minder goed wordt verwerkt als bij leeftijdsgenoten (Kentalis, z.d.). TOS moet daarom niet verward worden met een taalachterstand, wat wel te verhelpen is. TOS is namelijk een stoornis in de hersenen, waardoor de taal- en spraakontwikkeling anders verloopt dan bij leeftijdsgenoten (Kentalis, z.d.).

Doordat mijn stageschool gespecialiseerd is in het begeleiden van kinderen met TOS, heb ik hier ook veel over geleerd. Op deze school werd mij duidelijk waar kinderen met TOS last van hebben en hoe zich dat kan uiten. Dankzij het onderwijs op deze school heb ik geleerd hoe ik met de leerlingen om kon gaan en hoe ik hen kon helpen in hun taalontwikkeling. Het is fijn om te zien dat de leerlingen groeien en houvast kunnen vinden in de manier van begeleiding.

Terwijl ik stage liep op deze school, kwam ik erachter dat veel van mijn klasgenoten, net als mij, nog nooit hadden gehoord van TOS. Dit vond ik opvallend. Na ook met verschillende collega's in gesprek te zijn geweest, kreeg ik van hen te horen dat veel collega's van andere scholen ook nog nooit hadden gehoord van TOS en dat het hen ook opvalt dat veel 'nieuwe' leerkrachten ook niets van TOS af weten. Dit, terwijl TOS veel voorkomt. Meer dan dat ik in eerste instantie had gedacht.

Dit alles zette mij tot denken. De studenten op de pabo zouden meer informatie moeten krijgen over TOS, zodat zij deze stoornis beter kunnen herkennen in de praktijk en zodat zij weten hoe zij met de stoornis om moeten gaan. Op deze manier zouden de leerlingen met TOS op de basisschool beter begeleid kunnen worden en zou er meer herkenning en begrip zijn voor deze stoornis.

Met dit onderzoek wil ik een verschil maken en TOS meer onder de aandacht brengen. Door middel van onderzoek wordt er geprobeerd om een manier te vinden waarop TOS meer onder de aandacht gebracht kan worden bij studenten op de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden.

Probleemanalyse

Onbekendheid van TOS

Taalontwikkelingsstoornis, ofwel TOS, is een neurocognitieve ontwikkelingsstoornis (Kentalis, z.d.). Er wordt gesproken van een neurocognitieve stoornis als er een verandering in de hersenen optreedt, waardoor het denkvermogen achteruit gaat. Bij een neurocognitieve stoornis is het functioneren van de hersenen aangetast (GGZ Breburg, z.d.). Een kind met TOS heeft bijvoorbeeld grote moeite met praten, of juist met het begrijpen van taal. De taal- en spraakontwikkeling verloopt hierdoor anders dan bij leeftijdsgenoten (Kentalis, z.d.). In de literatuur wordt een voorkomendheid van TOS vermeld van tussen de 5% en de 12% bij kinderen in de leeftijd van nul tot zeven jaar. TOS komt vaker voor bij jongens dan bij meisjes (Law, 2000; Tomblin, 1997; Shriberg, 1999). Daarbij is TOS nog vrij onbekend, maar TOS komt zeker zo vaak voor als dyslexie en vaker dan autisme (Gerrits, 2018). Dit is dan ook het probleem dat in dit onderzoek centraal staat. De cijfers liegen er niet om: waarom is TOS bij veel mensen nog onbekend?

Betrokkenen bij het probleem

Omdat TOS bij veel mensen, waaronder ouders, leerkrachten en studenten, nog onbekend is, is er een kleinere kans dat er bij een kind TOS geconstateerd wordt. Een ouder of leerkracht zouden de symptomen en kenmerken moeten kunnen herkennen die kunnen leiden naar een taalontwikkelingsstoornis.

Er is in onze maatschappij en op scholen veel aandacht voor bijvoorbeeld dyslexie, dyscalculie, ADHD en autisme. Er wordt steeds gekeken hoe wij omgaan met deze stoornissen binnen Passend Onderwijs. Vaak wordt een taalontwikkelingsstoornis vergeten (Sanders, 2014). Kinderen met een taalontwikkelingsstoornis worden vaak met een andere problematiek geassocieerd. Er wordt dan gedacht aan dyslexie, gedragsproblemen, concentratieproblemen of zelfs een lage intelligentie (Sanders, 2014). Opmerkelijk, omdat TOS minstens zoveel voorkomt als de bovengenoemde voorbeelden.

Wanneer een TOS niet wordt herkend, is het kind de grootste dupe van het probleem. De leerling heeft dan geen kans op goede begeleiding.

Er zijn organisaties die TOS meer onder de aandacht willen brengen. Zo is er een wereld-TOS-dag in het leven geroepen, omdat de organisatie ziet dat veel mensen nog nooit gehoord hebben van TOS. De wereld-TOS-dag is een initiatief van SpraakSaam, Samen TrOtS, TOS Fabriek, Auris, Kentalis, NSDSK, PENTO, VierTaal en VitusZuid (VierTaal, z.d.). Al deze organisaties zetten zich in voor (de onbekendheid van) TOS.

Kinderen met TOS kunnen op alle basisscholen zitten. De vraag is dan of zij wel de juiste begeleiding krijgen. Met een ambulante begeleider op school kunnen kinderen, maar ook ouders en leerkrachten, begeleiding krijgen bij het omgaan met TOS. Ook heeft Kentalis een aantal scholen voor speciaal onderwijs en speciaal voortgezet onderwijs (cluster 2 (dove, slechthorende kinderen en kinderen met een taal-spraakontwikkelingsstoornis)) door heel Nederland. Hier zitten ook speciale TOS scholen tussen, waar leerlingen met TOS onderwijs kunnen volgen (Kentalis, z.d.).

De onbekendheid van TOS is dus vooral een probleem bij leerkrachten en studenten, die eigenlijk aan de wieg staan om TOS te kunnen herkennen bij kinderen. Wanneer studenten en leerkrachten weten hoe zij om moeten gaan met een kind met TOS, kunnen er meer kinderen goed geholpen worden in hun schoolcarrière. Het begin zit hem dus al in de bagage die studenten meekrijgen op de opleiding.

Gevolgen van de onbekendheid van TOS

De gevolgen van de onbekendheid van TOS zijn groot. Leerkrachten die onbekend zijn met TOS, weten niet hoe zij om moeten gaan met een kind met TOS, laat staan dat zij weten wat de kenmerken zijn van een kind met TOS.

Net als dat TOS al te signaleren is op een jonge leeftijd (Kentalis, z.d.), moet TOS ook worden aangeboden aan de aankomende leerkracht: de student. Wanneer de student al van TOS af weet, komen er ook leraren die van TOS afweten.

Omdat er veel kinderen zijn die TOS hebben, zo tussen de 5% en de 12% bij kinderen in de leeftijd van nul tot zeven jaar (Law, 2000; Tomblin, 1997; Shriberg, 1999), is het belangrijk dat de leerkracht weet wat TOS is en eventueel ondersteuning en hulp kan bieden aan het kind. Gebeurt dit niet, dan zal een kind met TOS geen goede begeleiding krijgen en zal het later waarschijnlijk bevooroordeeld worden.

Het begint bij de studenten

Het probleem doet zich al voor op de pabo: de opleiding voor leerkracht basisonderwijs. TOS is een stoornis dat vrijwel niet, of summier aan bod komt in het curriculum van taal op de pabo van de voormalig Stenden variant op de NHLStenden Hogeschool in Leeuwarden. De onderzoeker mocht in haar derde studiejaar op de ***school (naam basisschool) in *** (plaatsnaam) stage lopen. Daar ging een wereld voor haar open. Op deze school wordt intensief gewerkt met leerlingen die TOS hebben. Deze school is een samenwerking aangegaan met Kentalis, waardoor TOS nu een specialisatie van deze IKC school is. De school is zo een medium-setting voor TOS geworden (***school, 2020).

Tot nu aan toe is het onderwerp TOS vrijwel niet aan bod geweest tijdens de lessen op de pabo, of maar even kort, als de onderzoekster over haar stageschool mocht vertellen.

Studenten, die aankomend leerkracht worden, zouden ook over deze stoornis moeten leren.

Theoretisch kader

Naar aanleiding van de probleemanalyse wordt er in het theoretisch kader verder ingegaan op TOS en zijn voorkomendheid, de oorzaken en gevolgen van TOS, de kenmerken van TOS en wat er al is aan materiaal en methodes om kinderen met TOS te kunnen begeleiden. Aan de hand van deze informatie kunnen onderzoeksvragen worden opgesteld.

TOS en zijn voorkomendheid

Wat is TOS?

Om dit onderzoek te begrijpen, is het belangrijk om te weten wat TOS is. TOS is een afkorting voor taalontwikkelingsstoornis. TOS is een neurocognitieve ontwikkelingsstoornis (Kentalis, z.d.). Er wordt gesproken over een neurocognitieve stoornis als er een verandering in de hersenen optreedt, waardoor het denkvermogen achteruit gaat. Bij een neurocognitieve stoornis is het functioneren van de hersenen aangetast (GGZ Breburg, z.d.). Kort gezegd betekent dit dat taal in de hersenen minder goed wordt verwerkt als bij leeftijdsgenootjes (Kentalis, z.d.).

Kinderen met TOS hebben dus een zwakke taalvaardigheid. Ze kunnen moeite hebben met taal in alle aspecten, zoals gesproken taal (productie en begrip), maar ook geschreven taal (schrift en lezen). Hierover schrijft hoogleraar logopediewetenschappen Gerrits (2017). Door Professor-Doctor Schwartz (2017) wordt TOS omschreven als een taalstoornis zonder het voorkomen van autisme, vertragingen in de algemene ontwikkeling, cognitieve vertragingen, gehoorproblemen, genetische syndromen, beroertes of andere neurologische problemen. Vanwege de specifieke criteria werd TOS voorheen ook wel *Specific Language Impairment* genoemd. Maar na een eerder onderzoek van Schwartz (2009) werd aangetoond dat kinderen met TOS naast taalproblemen vaak ook andere kleinere, subtiele problemen hebben, als het hebben van moeite met auditieve verwerking of verminderde executieve functies, zoals geheugen of aandacht. TOS wordt daarom tegenwoordig meestal omschreven als een *Developmental Language Disorder* (Schwartz, 2009). *Developmental Language Disorder* is vrijwel letterlijk te vertalen naar taalontwikkelingsstoornis: TOS dus.

Wat is het verschil tussen een taalontwikkelingsstoornis en een taalachterstand?

Het kan misschien klinken alsof TOS hetzelfde is als een taalachterstand, maar dit is niet waar. Bij een taalachterstand is er sprake van te weinig taalaanbod in een taal, maar dit kunnen ook meerdere talen zijn (Taalreis, 2019). Een taalachterstand kan ontstaan als een kind zijn moedertaal weinig hoort of spreekt. Door het aanbieden van meer taalaanbod, haalt het kind de achterstand in principe vaak weer in (Kentalis, z.d.). Een taalachterstand kan ook ontstaan als er weinig wordt voorgelezen, kinderen vaak alleen spelen en/of er weinig tot minimaal ouder-kind interactie is (Taalreis, 2019). Bij meertalige kinderen komt een taalachterstand vaker voor. Let wel: bij een sequentiële meertalige ontwikkeling (het kind krijgt op latere leeftijd een andere taal aangeboden) is een achterstand in de tweede taal heel normaal. Jonge kinderen zijn namelijk in staat om een extra taal te ontwikkelen naast de moedertaal, alleen duurt dit langer. Na 1-2 jaar kwalitatief taalaanbod in de tweede taal die het kind aangeleerd krijgt, moet het kind zich bij dagelijkse activiteiten goed kunnen redden. Later ontwikkelen de abstracte, 'schoolse' taalvaardigheden en woordkennis. Bij een meertalige ontwikkeling kan deze overgang dan ook 5 tot 7 jaar duren, wat vaak de taalachterstand veroorzaakt (Taalreis, 2019).

Bij een taalontwikkelingsstoornis is er vaak meer aan de hand. Er is namelijk iets mis met het aangeboren vermogen om een taal aan te leren. Het proces van het ontwikkelen van taal verloopt afwijkend, doordat de hersenen taal niet optimaal verwerken. Alleen 'meer taalaanbod' helpt bij een taalontwikkelingsstoornis niet. Er is een gespecialiseerd behandelingsaanbod nodig (Kentalis, z.d.). Bij een taalontwikkelingsstoornis kost het, het kind meer moeite om zich vaardig te maken in taal, onafhankelijk van de hoeveelheid taalaanbod om hem heen. Van een taalontwikkelingsstoornis zal het kind altijd last blijven houden. Met intensieve begeleiding is de spraak en het taalbegrip zeker te verbeteren (Alles over kinderen, z.d.).

In welke mate komt TOS voor onder kinderen?

Om te weten te komen hoe groot het probleem is, moet er gekeken worden naar de voorkomendheid van TOS onder kinderen. Een taalontwikkelingsstoornis is een vrijwel onbekende stoornis in vergelijking met andere neurologische ontwikkelingsstoornissen, zoals 'dyslexie' of 'autisme' (Gerrits, 2015). Uit een studie van taal en communicatie wetenschapper Tomblin (et al., 1997) komt naar voren dat het prevalentiecijfer (hoeveel mensen op een bepaald moment een bepaalde ziekte of aandoening hebben in percentages) van TOS 7,4% is. Hij spreekt hierbij van een toevalsinterval van 95%, wat zich uit in een prevalentiecijfer van 6,3% tot 8,5%. Een gemiddelde van 7,4% dus. Volgens hoogleraar logopediewetenschap Gerrits (2017) is het prevalentiecijfer 7,4% uit onderzoek van Tomblin (et al., 1997) het meest geciteerde cijfer. In deze studie is namelijk het meest uitgebreid onderzoek gedaan naar het daadwerkelijke prevalentiecijfer van deze stoornis.

In het onderzoek van taal en communicatie wetenschapper Tomblin (et al., 1997) zijn kinderen rond de leeftijd van 5 jaar onderzocht. Wanneer je de cijfers op een schoolklas van dertig kinderen toepast, komt het erop neer dat er zo'n twee kinderen per schoolklas TOS hebben (Gerrits, 2018).

Om de onbekendheid van TOS kenbaar te maken en waarom het een probleem is dat er nog niet zoveel over bekend is, zet Gerrits (2015) de prevalentiecijfers van TOS (taalontwikkelingsstoornis), ADHD (attention deficit hyperactivity disorder) en Autisme (Autisme spectrum stoornis) onder elkaar. Bishop (2010) geeft namelijk in zijn onderzoek aan dat ADHD een prevalentiecijfer van 5% heeft, en Autisme een prevalentiecijfer van 1% heeft. Opmerkelijk is daaruit dan ook dat ADHD en Autisme in de volksmond veel bekender zijn dan TOS (prevalentiecijfer van 7,4%) (Gerrits, 2015). De onbekendheid van TOS ligt hem dus duidelijk niet aan het aantal kinderen met deze stoornis, want er zijn veel meer kinderen met TOS dan met autisme (prevalentiecijfer is 1% versus 7,4%) (Gerrits, 2017).

Uit het onderzoek van Tomblin (et al., 1997) komt er ook naar voren dat TOS vaker voorkomt bij jongens dan bij meisjes. Gelder (1998) stelt hierbij het verhoudingsgetal van 3:1. Bij jongens komt TOS dan ook drie keer zo vaak voor als bij meisjes.

Zijn er verschillende soorten TOS?

Met deze vraag wordt uitgezocht hoe de stoornis TOS in elkaar zit. Er wordt onderzocht welke soorten en niveaus in ernst er van TOS zijn. Volgens hoogleraar logopediewetenschap Ellen Gerrits (2017) vormen kinderen met TOS een heterogene groep. Dit is vanwege de variatie in de ernst van de achterstand in bepaalde aspecten van hun eigen taalontwikkeling. Ook variëren de taalproblemen van de kinderen sterk in linguïstisch profiel. Een kind kan bijvoorbeeld relatief sterk zijn in woordenschat, maar moeite hebben met het vormen van zinnen, of in beide aspecten een achterstand vertonen.

Daarnaast is het taalprofiel van een individueel kind vaak veranderlijk, omdat de taalvaardigheid verandert naarmate het kind ouder wordt. Op jonge leeftijd vallen bijvoorbeeld vooral de onverstaanbaarheid en kleine woordenschat op, maar op oudere leeftijd met name het onsamenvattend vertellen en de incorrecte grammatica en de zinsbouw (Gerrits, 2017). Er zijn in het verleden pogingen geweest om subgroepen te identificeren, maar deze hebben niet tot een internationaal classificatiesysteem geleid (Gerrits, 2017). Dergelijke pogingen zijn van onder andere onderzoeker Leonard (Leonard, 2014) en het onderzoekers-drietal Van Daal, Verhoeven en Van Balkom (Van Daal, Verhoeven & Van Balkom, 2004).

Ondanks de heterogeniteit van de kinderen met TOS, wordt in de meeste studies uitgegaan van twee subtypen (Leonard, 2014):

- Kinderen met een taalproductiestoornis en een relatief goed taalbegrip
- Kinderen met zowel een taalproductie- als een taalbegripsstoornis

Er wordt soms ook nog een derde subtype genoemd (Gerrits, 2017):

- Kinderen met een relatief geïsoleerde fonologische stoornis

Dit komt erop neer dat het kan dat kinderen met TOS niet goed zijn in taal produceren of spreken in het algemeen, maar wel een goed taalbegrip kunnen hebben. Ook kunnen kinderen met TOS een spraakprobleem én een begripsprobleem hebben. Kinderen met TOS kunnen in de derde subtype last hebben van een fonologische stoornis.

Een fonologische stoornis is een taalprobleem. Bij dit probleem heeft het kind onvoldoende 'ontdekt' hoe woorden in elkaar zitten. Bij het spreken worden dan verkeerde klanken in een woord gebruikt. Een 'kat' wordt bijvoorbeeld 'tat' (Logocura, z.d.).

Over een classificatie in ernst van TOS bestaat dus geen eenheid. TOS is, gebleken uit onderzoeken, niet over één graad te meten. Aldus hoogleraar logopediewetenschappen Gerrits (2017).

Er zijn dus geen definitieve, verschillende types TOS. Daardoor is TOS niet te meten. Het is niet te peilen wat de precieze kenmerken zijn van iemand die een zware vorm van TOS heeft of een lichtere vorm van TOS heeft. Dit komt doordat de taalvaardigheid van een individueel kind te veranderlijk is.

De oorzaken en gevolgen van TOS

Wat zijn de oorzaken en verklaringen van TOS?

TOS is een neurobiologische ontwikkelingsstoornis van genetische oorsprong. Er is alleen nog veel onduidelijk over wat er precies misgaat in het brein, ondanks de huidige technologische mogelijkheden om functies en anatomische eigenschappen van het brein zichtbaar te maken. Hoogleraar logopediewetenschappen Gerrits (2017) noemt wat er al wél bekend is. Dit is te lezen in bijlage 1, omdat deze informatie na literatuuronderzoek niet van direct belang bleek voor dit onderzoek.

Wat zijn de gevolgen voor een kind met TOS?

Er is dus belang bij hulp aan kinderen met TOS. Als de kinderen geen hulp krijgen, dan zijn de gevolgen als volgt. Taal en communicatie spelen een essentiële rol bij het functioneren binnen het gezin, in de vrije tijd en natuurlijk op school (Gerrits, 2017). Kinderen met spraak- en/of taalproblemen hebben een hoger risico op het ontwikkelen van sociaal-emotionele problemen, gedragsproblemen en psychiatrische problemen. Bij ongeveer 40% tot 60% van de kinderen met een spraak- en/of taalstoornis, komen ook sociaal-emotionele problemen en gedragsproblemen voor. Dit kan gaan om internaliserende problemen, zoals teruggetrokkenheid en lichamelijke klachten, maar er worden ook externaliserende problemen geconstateerd, bijvoorbeeld opstandigheid, driftig gedrag of ongehoorzaam gedrag. Dit schrijven F. Moser en M. Drenthen (2013), beide GZ psychologen. Wanneer een kind namelijk over weinig taal beschikt, zal hij ook meer last hebben om zijn gevoelens onder woorden te brengen. Het kind zal zich daardoor vaker niet goed begrepen voelen. Er kunnen op deze manier psychische problemen ontstaan en het kind kan zich terugtrekken of onhandelbaar gedrag vertonen (Moser & Drenthen, 2013).

Op school ontstaan door de mondelinge taalproblemen problemen met lezen en leren. Ook is het sociaal functioneren lastig. Het behouden en onderhouden van vriendschappen of relaties kost heel veel moeite door de taalbarrière. Kinderen met TOS worden over het algemeen vaker gepest en zijn vaker faalangstig. TOS heeft hierbij een grote impact op de kwaliteit van leven. Dit meldt de NVLF (2017), Nederlandse Vereniging voor Logopedie en Foniatrie.

Bij jongeren komen belemmeringen in het sociale functioneren steeds meer tevoorschijn. De impact van TOS op het emotioneel functioneren is vaak groot: er kan sprake zijn van schaamte, een lage eigenwaarde, angst en depressie (NVLF, 2017). Uit de longitudinale studie van spraak en taal therapeut Clegg e.a. (2005), blijkt dat mannelijke dertigers die als kind de diagnose TOS hebben gekregen, nog steeds taalzwak en minder succesvol waren in het aangaan van sociale relaties (minder vrienden en vaker gescheiden) dan leeftijdsgenoten zonder TOS, hoewel zij evenveel behoefte hebben aan prettige, sociale contacten.

De kenmerken van TOS

Wat zijn de kenmerken van een TOS?

Deze vraag is van belang om erachter te komen waar een kind met TOS aan te herkennen is. De verschillende symptomen die kinderen met TOS vertonen, zijn namelijk heel divers. Kinderen met TOS kunnen bijvoorbeeld begripsproblemen hebben, maar ook productieproblemen. Burger, van de Wetering en van Weerdenburg (2013), onderzoekers en logopedisten, schrijven hier het volgende over:

- **Kinderen met een stoornis in de taalproductie;**

Deze kinderen begrijpen wat er tegen hen gezegd wordt, maar ze spreken onverstaanbaar of ze gebruiken zinnen die te kort of niet grammaticaal zijn (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013).

- **Kinderen met een stoornis in de taalproductie én in het taalbegrip;**

Deze kinderen begrijpen woorden en taalstructuren niet goed en kunnen op deze manier moeilijk verbanden tussen zinnen leggen. Bij deze kinderen zijn de problemen doorgaans hardnekkiger dan bij kinderen met alleen taalproductieproblemen (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013).

- **Kinderen met een stoornis in het taalbegrip.**

Deze kinderen begrijpen taal niet goed. Het kind begrijpt dan niet wat er gezegd wordt. Er wordt vaak onterecht een sticker op het kind geplakt dat het kind een 'slechte luisterhouding', 'slechte concentratie' of een 'slecht auditief geheugen' heeft (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013). Zoals te zien is, komt dit overeen met de verschillende classificaties van TOS (Leonard, 2014. Gerrits, 2017) die eerder in dit hoofdstuk genoemd zijn.

Kinderen met TOS kunnen problemen hebben met alle taalaspecten: fonologie, syntaxis, morfologie, semantiek en pragmatiek, of maar met een deel van die aspecten. Per gebied worden de symptomen hieronder besproken (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013):

- **Fonologie**

Een van de symptomen die met fonologie te maken heeft, is het onverstaanbaar spreken. Fonologie gaat over klanken en volgordes van klanken. Kinderen die dit probleem hebben, zijn meestal motorisch wel in staat de klanken uit te spreken, maar ze beheersen het klankensysteem onvoldoende en kunnen dus geen onderscheid maken in klanken. Een kind kan bijvoorbeeld 'kaart' bedoelen, maar zegt dan 'taart'. Vaak hoort een kind wel de fout als iemand anders die maakt, maar denkt hij het zelf goed uit te spreken (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013).

- **Syntaxis en morfologie**

Problemen met grammaticale regels zijn vaak een kernprobleem van kinderen met specifieke taalstoornissen. De taaluitingen van deze kinderen zijn vaak korter, minder complex en bevatten grammaticale fouten. Ze behoren bij de syntaxis en morfologie. De volgende problemen horen hierbij (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013):

- Het niet correct vervoegen en plaatsen van het werkwoord in de zin;
- Het weglaten van belangrijke verplichte zinsdelen in de zin;
- Overige grammaticale fouten;
- Onvoldoende complexiteit.

- **Semantiek**

Op het gebied van semantiek (betekenis) kunnen kinderen met TOS twee grote problemen hebben: een beperkte woordenschat of een woordvindingsprobleem (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013).

- **Beperkte woordenschat**

Kinderen met een TOS blijken op testen die de omvang van passieve- en actieve woordenschat meten, lagere scores te halen dan de zich normaal ontwikkelende kinderen. Het lijkt alsof de woorden die aangeleerd worden, bijgehouden moeten worden, omdat ze anders 'verdwijnen' uit de woordenschat. Kinderen met een kleine woordenschat kennen niet alleen te weinig woorden, maar kunnen vaak ook niet voldoende relaties leggen tussen woorden. Dit heet netwerken. Zie bijvoorbeeld het woord 'schaap' dat wij vrijwel automatisch verbinden met 'wol', 'blaten', 'boerderij', etc.

- **Woordvindingsproblemen**

Van een woordvindingsprobleem wordt gesproken wanneer duidelijk is dat het kind de betekenis van de gezochte woorden wel kent en dat het de woorden die het zoekt al vaker heeft geproduceerd. Het moet duidelijk zijn dat de problemen die het kind laat zien, niet komen door een te kleine woordenschat, maar door het feit dat de woorden niet kunnen worden opgehaald uit het geheugen. Dit kun je signaleren doordat het kind bijvoorbeeld 'stoel' in plaats van 'kruk' gebruikt, of zinnnetjes gebruikt als 'ik weet even niet hoe dat heet' of 'dinges, weet je, eigenlijk, ja gewoon'.

- **Pragmatiek**

Pragmatiek heeft te maken met de manier waarop iemand zijn bedoelingen en boodschappen overbrengt en de manier waarop de ontvanger de boodschappen interpreteert. Er zijn verschillende

deelgebieden waarop kinderen met een TOS problemen kunnen hebben (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013):

- Het uitdrukken van communicatieve functies;

Kinderen met een TOS hebben veel moeite met het uitdrukken van interactiefuncties. Ze vragen zelf bijvoorbeeld niet om verduidelijking als ze iets niet hebben begrepen. Bovendien hebben kinderen met TOS moeite met het voldoende nauwkeurig uitdrukken van het verwoorden wat je weet of ziet. 'Die appel is niet mooi', is bijvoorbeeld te ongefundeerd als er 'die appel is verrot' wordt bedoeld.

- Het toepassen van conversatieregels tijdens gesprekken;

Met toepassen van conversatieregels, worden het benutten van beurtkansen, het interrumpen, het introduceren van een gespreksonderwerp, het uitwerken van het onderwerp en het geven van voldoende en passende informatie aan de luisteraar bedoeld. Kinderen met TOS beginnen niet zo snel een gesprekje en reageren ook minder op gesprekspogingen van anderen. Het kan gebeuren dat kinderen met TOS opeens de naam van een vriendje gebruiken terwijl de gesprekspartner geen idee heeft wie dat is of in welk verband die persoon genoemd wordt. In dat geval wordt dus onvoldoende rekening gehouden met de luisteraar.

- De verhaalopbouw;

Bij de verhaalopbouw gaat het om het noemen van belangrijke kernelementen tijdens het vertellen, het uitdrukken van verbanden hiertussen, en het benoemen van emoties van de hoofdpersonen. Ook moeten hoofd- en bijzaken bij het vertellen onderscheiden worden. Kinderen met een TOS op de basisschool vertellen minder kernelementen dan kinderen zonder TOS. In de puberteit hebben jongeren met TOS steeds veel moeite met het vertellen van een verhaal. Ze hebben meer ondersteuning van een gesprekspartner nodig (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013). Kinderen en jongeren met TOS kunnen met één, twee of drie van de hierboven genoemde pragmatische aspecten moeite hebben. Ze slaan hierdoor vaak de plank mis in de communicatie en sluiten vaak niet goed aan bij leeftijdsgenoten. Als gevolg daarvan is de kans op pesten en isolatie groter. De reactie daarop kan agressie zijn, of juist teruggetrokken gedrag en er is dan ook een sterk verband gevonden tussen pragmatische problemen en gedragsproblemen (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013).

Hoe wordt TOS vastgesteld?

Om erachter te komen wat er allemaal vooraf gaat aan een diagnostisering 'TOS', is deze vraag gesteld. Na literatuurstudie bleek dat deze vraag niet relevant is voor dit onderzoek. In bijlage 2 is het antwoord op deze vraag te lezen.

Materialen en methodes die er zijn om kinderen met TOS te begeleiden

Wat kan een leerkracht in de klas doen om een leerling met TOS te helpen?

Om iets te ontwerpen waardoor studenten beter op leerlingen met TOS zouden kunnen letten, moet er ook duidelijk zijn wat een (beginnende) leerkracht in de klas kan doen voor deze leerlingen. De logopedist en docente Carry Lindenberg-Meijerman heeft een boek geschreven waarin zij ook TOS aanhaalt en wat je als leerkracht kunt doen om een kind met TOS in de klas te helpen: Logopedie en leerkracht (2007). De acties die een leerkracht kan ondernemen zijn als volgt:

- *Observeren van kinderen en signaleren van taalproblemen*

Als leerkracht heb je vaak al door wanneer je merkt dat een kind niet makkelijk of correct spreekt. Dan vraag je je af waar dat aan ligt en ga je observeren. Misschien is het kind hees, slist hij, of heeft hij een taalontwikkelingsstoornis (Lindenberg-Meijerman, 2007).

- *Taalmeetinstrumenten*

Er zijn taalmeetinstrumenten die je als leerkracht kunt gebruiken: de minimum spreeknormen (zie bijlage 3), de SNEL-test (Sprak- en taalNormen EersteLijns gezondheidszorg) en de TAK (Taaltoets Alle Kinderen). Deze testen zijn makkelijk te gebruiken in de klas als leerkracht (Lindenberg-Meijerman, 2007).

- *Taalstimulering in de klas*

De klas is een uitermate geschikte plek voor taalstimulering. Leerlingen kunnen naar elkaar luisteren, met elkaar spelen, praten, in de kring praten, discussiëren, enzovoorts. Een logopedist is meestal niet in de mogelijkheid om een kind zoveel en regelmatig te zien als een leerkracht. Carry Lindenberg-Meijerman (2007) geeft de volgende tips voor taalactiviteiten in de klas:

- Ga ervan uit dat het kind zijn best doet

Een kind wil zich van nature aansluiten bij zijn omgeving en zich dus laten horen. Wanneer je ziet dat een kind zijn best doet, geef dit dan ook met een compliment terug aan het kind.

- Reageer positief

Taal stimuleren doe je door op een opvallende manier en positief te corrigeren: door te modelleren. Als leerkracht ben je het model, het voorbeeld, en je kunt een verkeerd geformuleerde taaluiting opvallend corrigeren door de taaluiting goed terug te geven in een antwoord aan het kind.

- Ga uit van de beleving van het kind

Ga uit van de inbreng van het kind in een dialoog. Dit is vooral toe te passen in individuele gesprekjes.

- Gebruik het VAT-principe

VAT staat voor Volgen-Aanpassen-Toevoegen. Je **volgt** een kind waar het mee bezig is. Je luistert, je neemt de tijd en je leeft je in, in het kind. Door te kijken, te wachten en te luisteren geef je het kind de tijd om na te denken over zijn taal. Je **past** je mimiek, oogcontact gedrag en intonatie **aan**, aan het kind. Je nodigt een kind uit om te communiceren. Beurtgedrag ontstaat op deze manier. Wanneer je de voorgaande stappen hebt afgestemd op het kind, kun je nu extra taal **toevoegen**: de laatste stap.

- Gebruik het principe van LSD

LSD staat voor Luisteren-Samenvatten-Doorvragen. Als een verhaal vlug en zonder samenhang vertelt wordt, kun jij LSD toepassen. Je luistert naar het verhaal, vat het samen en vraagt door. Het kind heeft hierdoor echt het idee dat jij naar hem luistert en dit stimuleert om door te praten.

- Gebruik de principes van Verhallen en Walst

In hun boek 'Taalontwikkeling op school' (2001) omschrijven taalwetenschapper Verhallen en Neerlandicus en NT2-specialist Walst principes om te gebruiken als leerkracht in de klas. Dit zijn: 1: Taalaanbod = Betrokkenheid, Begrijpelijkheid en Boven niveau. 2: Taalruimte = Beurtruimte en Onderwerpsruimte. 3: Feedback = Verbeteren, Helpen verhelderen, Positief bevestigen.

- Praktische tips

Aan taalstimulering in de klas kan je als leerkracht het volgende doen (Lindenberg-Meijerman, 2007):

1. Boeken voorlezen en oudere kinderen zelf laten lezen;
2. Spelletjes die kinderen met elkaar kunnen doen. Ze leren overleggen en gevoelens uiten;
3. Educatieve televisieprogramma's laten zien en bespreken. Dit zorgt voor taalbegrip en makkelijker actief gebruik van deze taal;
4. Regelmatig een kringgesprek over wat de kinderen bezig houdt;
5. Een klassikaal gedicht maken waarbij je de kinderen een aantal woorden laat verzinnen. Zo oefen je samen aan rijm en andere klanken;
6. Zingen, dat stimuleert het auditief geheugen en het uitspreken van woorden en zinnen;
7. Rollenspellen uitvoeren. Door rollenspellen leren kinderen improviseren en inleven. Het bevordert de taalontwikkeling, maar ook de sociale en emotionele ontwikkeling.

Welk materiaal en welke organisaties zijn er al voor kinderen, ouders en leerkrachten wat betreft TOS?

Alvorens er een manier gezocht wordt om TOS bekender te maken, is het belangrijk om te kijken wat er al wél te vinden is. Kijk daarvoor naar onderstaande.

Organisaties voor onderwijs

Er zijn een aantal diverse organisaties die zich inzetten voor de stoornis TOS. Zo is er de stichting Viertaal. Viertal verzorgt onderwijs voor leerlingen die problemen hebben met taal, communicatie en/of horen. Dit behoort tot cluster 2 onderwijs: onderwijs voor dove en slechthorende kinderen en kinderen met een communicatieve beperking (Viertaal, z.d.). De volgende organisatie is een hele brede organisatie. Dit is Kentalis. Kentalis ondersteunt mensen die slechthorend, doof of doofblind zijn of een TOS of een communicatief meervoudige beperking hebben. Kentalis biedt onderzoek, diagnostiek, zorg, speciaal onderwijs, ambulante begeleiding bij reguliere scholen en werkbegeleiding (Kentalis,

z.d.). Wanneer je doof of slechthorend bent en/of TOS hebt, kun je ook bij Auris terecht. Auris biedt diagnostiek, behandeling, dienstverlening en onderwijs (Auris, z.d.). Kinderen met TOS kunnen voor onderwijs dus bij Viertaal, Kentalis en Auris terecht, maar ook bij Vitus Zuid. Vitus Zuid is een onderwijsinstelling met een grote toegevoegde waarde voor leerlingen met een auditieve en/of communicatieve beperking die door middel van gespecialiseerd onderwijs en specifieke begeleiding en ondersteuning zorgt dat leerlingen vanuit hun eigen mogelijkheden een passende plek in de maatschappij kunnen verwerven (Vitus Zuid, z.d.).

Organisaties voor onderzoeken en diagnostiek

Pento is een organisatie voor iedereen die problemen heeft op het gebied van gehoor, taal en/of spraak. Pento onderzoekt, adviseert, behandelt en begeleidt mensen en de mensen in hun omgeving (Pento, z.d.). De NSDSK (Nederlandse Stichting voor het Dove en Slechthorende Kind) is een andere organisatie die specialistische zorg biedt aan mensen met klachten op het gebied van gehoor, spraak en taal. Er wordt ook zorg geboden aan oudere kinderen en volwassenen. Deze organisatie doet veel wetenschappelijk onderzoek en signaleert en diagnosticeert stoornissen zoals TOS (NSDSK, z.d.).

Organisaties voor de sociaal-emotionele ondersteuning

Er zijn ook organisaties die zich bezig houden met de sociaal-emotionele ontwikkeling, zodat kinderen en jongeren met TOS niet denken dat zij de enigen zijn met deze stoornis. Zo'n vereniging is Spraaksaam. Dit is een vereniging voor jongeren tussen de 12 en 30 jaar met een taalontwikkelingsstoornis. Zij organiseren kampen, activiteiten en uitwisselingen (Spraaksaam, z.d.). Een andere vereniging is SamenTrOtS. Dit is een vereniging voor kinderen met TOS van 7 tot 14 jaar. Ook hier worden activiteiten georganiseerd voor de kinderen en de ouders kunnen ook ervaringen uitwisselen met elkaar (SamenTrOtS, z.d.).

Apps

Kentalis (z.d.) heeft een aantal apps ontwikkeld, waar meer informatie gevonden kan worden over TOS. Zo is er een 'TOS-check app' waarmee ouders op een eenvoudige manier het spraaktaalniveau van hun kind kunnen testen. Er is ook een 'Hoi Kentalis app', waar extra informatie te vinden is op leeftijdsniveau van het kind. Er is ook een app voor logopedisten: 'Speakaboo'. Met deze app kunnen logopedisten testjes doen met de kinderen door middel van plaatjes (Kentalis, z.d.).

Overige hulpmiddelen

Pica en Kentalis hebben samen een Hulpwaaier ontwikkeld over TOS. Dit is een 92 pagina's lange waaier waarin allerlei tips en strategieën staan voor TOS. Het kan als naslagwerk dienen voor ouders, logopedisten, maar ook leerkrachten (Pica, z.d.).

Kentalis heeft ook 'weerwoord' voor Nieuwsbegrip ontwikkeld: weerwoord ondersteunt de teksten van Nieuwsbegrip met extra uitleg-lessen bij lastige woorden (Kentalis, z.d.).

Samengevat

Na deze verdieping is er meer duidelijk over de betekenis van TOS en hoe TOS voorkomt, over de oorzaken en gevolgen van TOS, welke kenmerken TOS heeft en wat er al is aan materiaal en methodes om kinderen met TOS te kunnen begeleiden. Aan de hand van deze informatie kunnen in het volgende hoofdstuk de onderzoeksvraag en deelvragen worden opgesteld. Er wordt op deze manier meer afbakening gegeven aan het onderzoek.

Probleemstelling

In de probleemstelling worden een onderzoeksvraag en deelvragen opgesteld. Deze vragen vloeien voort uit het theoretisch kader. Door de literatuurstudie is een beeld ontstaan van het probleem. Hierdoor kunnen er vragen opgesteld worden omtrent het bekender maken van TOS onder studenten op de pabo. In de probleemstelling wordt een hypothese gegeven en wordt de doelstelling duidelijk.

Doelstelling voor het onderzoek

Het doel van dit onderzoek is om een manier te zoeken waarop bekendheid kan worden gegeven aan TOS op de pabo. Met deze kennis kan er materiaal worden ontworpen dat studenten houvast kan bieden bij het leren over TOS. Dit onderzoek is opgesteld naar aanleiding van de onbekendheid die TOS heeft, terwijl TOS zeker zo vaak voorkomt als dyslexie en zelfs vaker dan autisme (Gerrits, 2018). Er zou meer aandacht moeten komen voor TOS op de pabo, omdat het prevalentiecijfer van TOS 7,4% is. Door dit aantal zou TOS bekend moeten zijn bij beginnende leerkrachten, net zoals ADHD (prevalentiecijfer van 5%) en Autisme (prevalentiecijfer van 1%) (Bishop, 2010). Dit onderzoek zou als opbrengst kunnen hebben dat meer studenten bekend zijn met TOS en dat er meer kinderen (vroegtijdig) gesignaleerd kunnen worden met TOS door oplettendheid van de (beginnende) leerkracht. Pabostudenten, de aankomende leerkrachten, zouden na aanraking met dit materiaal meer kennis hebben over deze stoornis. Zij zouden kinderen kunnen signaleren op TOS, maar zij zouden zelf ook beter weten hoe zij met TOS om moeten gaan in de klas.

Hoofdvraag

De hoofdvraag van dit afstudeeronderzoek luidt als volgt:

Op welke manier kan er meer bekendheid worden gegeven aan TOS bij derde- en vierdejaarsstudenten op de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden?

Met de afkorting TOS wordt de term 'taalontwikkelingsstoornis' bedoeld. Het onderzoek is een ontwerponderzoek, waarbij er een manier wordt gezocht om meer bekendheid te geven aan TOS bij derde- en vierdejaars studenten op de pabo. Met 'een manier' wordt geduid op materiaal dat ingezet kan worden op de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden. Er is gekozen voor derde- en vierdejaars studenten, omdat zij al enige praktijkervaring hebben opgedaan in het werkveld en ook omdat derde- en vierdejaars studenten al ruim twee jaar theoretische lesstof hebben gekregen over het primair onderwijs.

Deelvragen

Om de hoofdvraag van dit onderzoek te kunnen beantwoorden, zijn er deelvragen opgesteld. Deze deelvragen dienen de hoofdvraag te dekken. Deze vragen zijn als volgt:

1. *Wat is TOS?*
2. *Wat zegt de theorie over welke basiskennis over TOS voor (beginnende) basisschoolleerkrachten noodzakelijk is om een kind met TOS te kunnen herkennen?*
3. *Wat staat in de theorie geschreven over wat basisschoolleerkrachten kunnen doen aan taalstimulatie in de klas?*
4. *In hoeverre biedt de pabo op het NHLStenden in Leeuwarden informatie aan over TOS aan de derde- en vierdejaarsstudenten?*
5. *Aan welke vorm van informatie hechten de derde- en vierdejaarsstudenten van de pabo op het NHLStenden in Leeuwarden de meeste waarde en met welke vorm kunnen zij informatie over TOS het beste onthouden?*
6. *Wat zijn de belangrijkste kenmerken van TOS die studenten op de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden zouden moeten weten volgens de ambulant begeleider?*

Deelvraag 1 is de eerste deelvraag, omdat het duidelijk moet zijn wat TOS is en wat het precies inhoudt. Deze deelvraag wordt theoretisch beantwoord.

Deelvraag 2 vloeit voort uit de theorie, maar ook uit de probleemanalyse. Er moet gekeken worden welke basiskennis voor leerkrachten noodzakelijk is om een kind met TOS te kunnen herkennen. Deze

deelvraag wordt theoretisch beantwoord. Er kan wellicht ook informatie uit het interview met de ambulant begeleider gehaald worden.

Deelvraag 3 vloeit voort uit de theorie. Er moet gekeken worden wat leerkrachten kunnen doen om de taal te stimuleren in de klas. Deze vraag wordt theoretisch beantwoord en wellicht kan er ook informatie uit het interview met de ambulant begeleider gehaald worden.

Deelvraag 4 vloeit deels voort uit de probleemanalyse, maar ook uit de theorie. Om de hoofdvraag te beantwoorden, moet er namelijk eerst worden uitgezocht in welke mate de derde- en vierdejaars studenten al informatie over TOS aangeboden hebben gekregen en wat de studenten zelf weten over TOS. Deelvraag 4 wordt beantwoord door middel van een interview met een taaldocent van de pabo en door middel van een enquête die wordt verspreid onder derde- en vierdejaars studenten.

Deelvraag 5 volgt naar aanleiding van het middel waarin informatie over TOS verspreidt moet worden onder studenten. Deze vraag wordt beantwoord door middel van een enquête onder studenten. In de enquête wordt aan studenten gevraagd aan welke informatievorm zij meer behoefte hebben en aan welke vorm zij de meeste waarde hechten. Hierbij worden vormen bedoeld als een infographic, een workshop, een hoorcollege of een boek.

Deelvraag 6 vloeit voort uit het theoretisch kader. Er zijn namelijk veel kenmerken van TOS, maar ook wijzen waarop met TOS wordt omgegaan. Voor het ontwerp is het belangrijk om erachter te komen wat de meest belangrijke kenmerken van TOS zijn en wat de beste wijzen waarop je met TOS omgaat in de klas zijn. Deze vraag wordt beantwoord door middel van een interview met een ambulant begeleider van Kentalis.

Hypothese

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt als volgt: *Op welke manier kan er meer bekendheid worden gegeven aan TOS bij derde- en vierdejaarsstudenten op de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden?* Naar aanleiding van eigen ervaringen en de literatuur dat gevonden is bij dit onderzoeksverslag, wordt er een hypothese uitgesproken over deze hoofdvraag.

De verwachting is dat de derde- en vierdejaarsstudenten gaan kiezen voor een vorm van informatie dat blijvend is. Hiermee wordt een boek of een infographic bedoeld. Door informatie te geven in de enquête gaan de studenten het belang inzien om te weten wat TOS is en hoe je ermee om gaat in de klas. Uit ervaring weet de onderzoeker dat studenten informatie beter onthouden wanneer zij iets tastbaars hebben. Informatie dat kort en opvallend is, is aantrekkelijker dan een dik boek waarin je eerst alles moet opzoeken. Volgens Nediger (2020), information designer, staat in het Engelse Oxford woordenboek dat een infographic een visuele representatie van informatie of data is: het is een verzameling van plaatjes, grafieken en minimale tekst dat je een makkelijk te begrijpen overzicht geeft over een onderwerp. Yang (2021), onderzoekster in digitale media, geeft ook aan dat infographics handig zijn om informatie te bewaren en te verspreiden, omdat het korte, samenvattende, visuele informatie geeft.

De verwachting is dat de derde- en vierdejaarsstudenten gaan kiezen voor een infographic als manier waarop zij informatie willen ontvangen over TOS. Hierbij is de verwachting dat de infographics gebruikt zullen worden op de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden, zodat er meer bekendheid over TOS komt onder de derde- en vierdejaarsstudenten.

Afbakening onderzoek

De probleemstelling van dit onderzoek is besproken in een gesprek met onderzoeksbegeleider Liesbeth de Boer. In het gesprek zijn de hoofdvraag en de deelvragen besproken op formulering en duidelijkheid. Door het bespreken van de vragen kom je ook op een goede afbakening van het onderzoek. Een voorbeeld van afbakening is dat er in het onderzoek ingezoomd wordt op derde- en vierdejaarsstudenten van voorheen Stenden van de pabo op het NHLStenden in Leeuwarden. Dit is in het gesprek besloten, omdat het ten eerste; met alle pabo studenten uit alle jaarlagen te groot zou worden, en ten tweede; omdat studenten in het derde en vierde jaar veel meer ervaring in de praktijk hebben en dus ook de leerproblemen, waaronder TOS, kunnen gaan herkennen in de praktijk.

Onderzoeksaanpak

In de onderzoeksaanpak wordt besproken wat de aanpak voor het onderzoek is. De onderzoeksgroep, dataverzameling, het proces en de planning worden besproken. Het onderzoek naar het bekend maken van TOS onder de studenten krijgt vorm.

Onderzoeksgroep

De onderzoeksgroep voor dit onderzoek zijn de derde- en vierdejaarsstudenten voorheen Stenden van de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden. Deze groep wordt de onderzoeksgroep in dit onderzoek. Het uiteindelijke product moet geschikt zijn voor alle derde- en vierdejaarsstudenten van de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden. De reden dat er gekozen is om de voorheen Stenden studenten te ondervragen, is dat het onderzoek gebaseerd is op de eigen ervaring van de onderzoeker dat er in het programma van voorheen Stenden te weinig informatie wordt gegeven aan de studenten over TOS. Het had een keuze kunnen zijn om alle derde- en vierdejaarsstudenten van de pabo van NHLStenden in Leeuwarden te vragen, maar daar is niet voor gekozen. Zoals bovenstaande al vermeld: het onderzoek is onder andere gebaseerd op de eigen ervaring van de onderzoeker wat betreft de hoeveelheid gekregen informatie over TOS. De onderzoeker zelf heeft op de opleiding deelgenomen aan het curriculum 'voorheen Stenden'. Daarom zal er ook met deze dezelfde voorkennis gewerkt worden door middel van het vragen van studenten die hetzelfde curriculum hebben gevolgd.

Deze onderzoeksgroep heeft een omvang van 95 studenten. Deze groep bestaat uit zowel mannen als vrouwen die in de leeftijd zitten van ongeveer 18 tot en met 28 jaar. De studenten volgen de pabo en hebben daarvoor op de middelbare school havo of VWO gedaan, hebben een andere HBO opleiding gevolgd of zijn ingestroomd vanaf MBO niveau 4.

Gekozen methoden van dataverzameling

Voor deelvraag 1, 2 en 3 wordt er gebruik gemaakt van het theoretisch kader en verdere literatuurstudie. Alle drie de vragen zijn literatuurvragen, waarbij literatuurstudie de onderzoeksmethode is. Er moet uitgezocht worden wat TOS is, wat de theorie zegt over de basiskennis over TOS voor (beginnende) basisschoolleerkrachten en wat er in de theorie geschreven staat over de taalstimulatie in de klas.

Voor deelvraag 4 is het de bedoeling om erachter te komen in hoeverre de pabo al informatie aanbiedt over TOS aan derde- en vierdejaarsstudenten. Deze informatie wordt verkregen door middel van een enquête onder de derde- en vierdejaarsstudenten voorheen Stenden van de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden. Hierbij wordt een respons van 50% verwacht. Dit zijn minimaal 47 reacties. Ook wordt deze informatie verkregen door middel van een interview met een taaldocent van deze opleiding van dezelfde locatie. Vanuit deze onderzoeksmethodes wordt het beeld vanuit de studenten, maar ook vanuit het curriculum van Nederlandse Taal op de pabo, duidelijk.

Voor deelvraag 5 wordt er gebruik gemaakt van de enquête die onder de derde- en vierdejaarsstudenten van pabo voorheen Stenden van het NHLStenden in Leeuwarden wordt verspreid. Door deze enquête wordt duidelijk aan welke vorm van informatie de studenten de meeste waarde hechten en met welke vorm zij informatie over TOS goed weten te onthouden.

Bij deelvraag 6 wordt er een interview gehouden met een ambulant begeleider van Kentalis. Die heeft dagelijks te maken met het begeleiden van kinderen met TOS. Door dit interview moet duidelijk worden wat de belangrijkste kenmerken van TOS zijn die studenten echt behoren te weten voor zij kinderen met TOS zouden kunnen herkennen of kunnen begeleiden.

Proces van dataverzameling en -verwerking

Ten eerste wordt er een enquête gemaakt en uitgezet voor de studenten van de pabo van voorheen Stenden van het NHLStenden in Leeuwarden. De enquête is opgesteld aan de hand van theorie uit het theoretisch kader. Deze enquête wordt geanalyseerd aan de hand van de analysemethode 'data van gesloten kijkpunten, observatiepunten en vragen combineren' (Van der Donk en Van Lanen, 2016). In de enquête zijn de vragen en antwoordmogelijkheden gecategoriseerd, zodat de informatie

gestructureerd onder te brengen is in resultaten. De resultaten worden dan in staafdiagrammen en tabellen gezet. Met deze informatie wordt een antwoord geformuleerd op deelvraag 4 en 5.

Ondertussen wordt er een literatuuronderzoek gedaan naar deelvragen 1, 2 en 3. Deze deelvragen worden beantwoord door theorie uit het theoretisch kader, maar ook door literatuur die nog tegemoet komt. Bij literatuuronderzoek is de analysemethode 'data analyseren aan de hand van categorieën' (Van der Donk en Van Lanen, 2016) van kracht. Er wordt data gezocht op basis van ingedeelde categorieën die duidelijk beschreven staan in de deelvragen.

Daarna wordt er een interview opgesteld voor de taaldocent van de pabo van voorheen Stenden van het NHLStenden in Leeuwarden. Dit interview wordt daarna gehouden en uitgeschreven. Het interview is ontworpen met behulp van het theoretisch kader en interesse in de praktijk. Naderhand wordt het interview geanalyseerd aan de hand van de analysemethode 'betekenisvolle tekstfragmenten labelen (open coderen)' (Van der Donk en Van Lanen, 2016). Uit het interview zullen betekenisvolle tekstfragmenten leiden tot antwoorden op de vierde deelvraag.

Als laatste wordt er een interview opgesteld voor een ambulant begeleider van Kentalis. Dit interview wordt daarna gehouden en uitgeschreven. Het interview is samengesteld met behulp van het theoretisch kader en interesse in de praktijk. Naderhand wordt het interview geanalyseerd aan de hand van de analysemethode 'betekenisvolle tekstfragmenten labelen (open coderen)' (Van der Donk en Van Lanen, 2016). Uit het interview zullen betekenisvolle tekstfragmenten leiden tot antwoorden op de zesde deelvraag.

Dit proces van dataverzameling en –verwerking zal uiteindelijk resulteren in een ontwerp dat kan dienen als manier waarop studenten van de pabo van voorheen Stenden van het NHLStenden in Leeuwarden meer bekend worden met het onderwerp TOS.

Tijdspad voor het onderzoek

Het tijdspad voor het onderzoek is te lezen in bijlage nummer 4: Tijdspad voor onderzoek.

Bij het uitvoeren van deze onderzoeksaanpak wordt er gewerkt aan de resultaten van dit afstudeeronderzoek.

Resultaten

In de resultaten worden de resultaten weergegeven van dit afstudeeronderzoek over het onderzoeken van een manier om TOS bekender te maken onder studenten. Er wordt gesproken over de verschillen tussen het plan en de uitvoering en de resultaten van de deelvragen worden besproken.

Verschil tussen plan en uitvoering

Het grootste verschil tussen het plan en de uitvoering is, dat het tijdspad een aantal weken opgeschoven is. Dit kwam onder andere door de drukke tijd waarin de eindstage moest plaatsvinden. Er was niet overal even veel tijd voor en er moesten keuzes gemaakt worden. Het onderzoek moest even worden uitgesteld. Dit heeft niet veel gevolgen gehad voor het afstudeeronderzoek zelf, maar wel voor de onderzoeker en de beoordelaars. Die moeten in hun vrije tijd aan de slag.

Wat de enquête onder de studenten betreft, zijn er wat verschillen. De enquête is niet verstuurd in week 17, maar pas in week 24. Dit had onder andere te maken met de drukke eindstage en de drukte van de laatste weken van het schooljaar. Er werd een respons van 50% verwacht. Dit zouden 47 studenten moeten zijn. Dit aantal is bijna gehaald: er zijn 45 reacties gekomen. Het programma waarmee de enquête gemaakt is, laat in de gratis versie een maximum zien van 40 reacties. De vijf extra reacties zijn niet dusdanig veranderend op de uitslagen in de enquête, dus wordt er geen betaalde versie ingezet. Indien deze vijf reacties wel meegeteld zouden hebben, zou er wellicht een klein verschil in de resultaten te zien zijn in het onderzoek. De gevolgen voor de rest van het onderzoek blijven klein. De resultaten die noodzakelijk zijn voor het beantwoorden van de vragen zijn duidelijk en die zouden niet veel beïnvloed kunnen worden door die andere vijf reacties.

Er zijn een paar studenten geweest die een paar vragen overgeslagen hebben. Het N-getal zal dan ook niet bij alle grafieken hetzelfde zijn. Dit wordt per grafiek aangegeven. In overweging is genomen dat er misschien kleine verschillen zouden zijn ontstaan in uitslagen wanneer deze studenten wel alle vragen zouden beantwoorden. Dit moet meegerekend worden in de resultaten. Per vraag wordt gekeken en gerekend met het aantal reacties op de vraag.

Herhaling hoofdvraag

Voor de verheldering wordt de hoofdvraag nog eens herhaald: *Op welke manier kan er meer bekendheid worden gegeven aan TOS bij derde- en vierdejaarsstudenten op de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden?*

Resultaten theoriegerichte deelvragen

In deze paragraaf worden de resultaten van de theoretische deelvragen besproken.

Wat is TOS?

Deze vraag is gesteld om erachter te komen wat TOS precies is.

TOS is een afkorting voor taalontwikkelingsstoornis. Het is een neurocognitieve ontwikkelingsstoornis (Kentalis, z.d.). Bij een neurocognitieve stoornis is het functioneren van de hersenen aangetast (GGZ Breburg, z.d.). Hoogleraar logopediewetenschappen Gerrits (2017) schrijft dat kinderen met TOS een zwakke taalvaardigheid hebben. Ze kunnen moeite hebben met taal in alle aspecten, zoals gesproken taal (productie en begrip), maar ook geschreven taal (schrift en lezen). Taal- en communicatiewetenschapper Tomblin (et al., 1997) heeft onderzocht dat TOS bij 7,4% van de leerlingen tussen 5 en 12 jaar voorkomt. In een schoolklas van dertig kinderen, zouden er zo'n twee kinderen TOS hebben (Gerrits, 2018). Volgens hoogleraar logopediewetenschappen Gerrits (2015) is TOS een vrijwel onbekende stoornis in vergelijking met andere neurologische ontwikkelingsstoornissen zoals dyslexie of autisme.

Voor een uitgebreidere uitleg wordt verwezen naar het theoretisch kader.

Wat zegt de theorie over welke basiskennis over TOS voor (beginnende) basisschoolleerkrachten noodzakelijk is om een kind met TOS te kunnen herkennen?

Deze vraag is gesteld om erachter te komen wat de theorie zegt over het herkennen van TOS door (beginnende) leerkrachten.

De organisaties Kentalis (z.d.), Viertaal (z.d.), Auris (z.d.) en Vitus Zuid (z.d.) hebben gezamenlijk een poster gemaakt met signalen voor een TOS. Dit zijn de belangrijkste signalen die kunnen wijzen op een TOS en die zijn daarom ook belangrijk om als (beginnende) basisschoolleerkracht te herkennen (TOSinbeeld.nl, z.d.). Dit zijn de volgende punten:

Een kind met TOS...

- Spreekt in korte, kromme zinnen;
- Begint een gesprek niet uit zichzelf;
- Heeft moeite met het vinden van de juiste woorden en kan niet goed zeggen wat hij voelt;
- Geeft andere antwoorden op je vraag dan je verwacht;
- Is niet altijd goed te verstaan;
- Is lastig te begrijpen, maar hij vindt anderen ook lastig te begrijpen;
- Heeft regelmatig een conflict of misverstand met vriendjes en klasgenoten;
- Vindt het moeilijk om een verhaal te vertellen;
- Voert mondelinge opdrachten niet goed uit;
- Heeft moeite om de aandacht vast te houden.

Gezondheidsplein (2019), platform voor informatie over gezondheid, geeft ook een aantal kenmerken waaraan een taalontwikkelingsstoornis te herkennen is. Deze zijn als volgt:

Een taalontwikkelingsstoornis herken je aan...

- Moeite met de taalvorm: onjuiste grammatica, woordvorming en zinsopbouw;
- Moeite met het uitspreken van klanken en van woorden met meer lettergrepen;
- Het niet goed begrijpen van wat er gezegd wordt (en lijkt soms niet te luisteren);
- De langzame opbouw van woordenschat: weinig woorden leren en moeite met het juiste woord te kiezen in de juiste situatie.

Deze twee rijen zouden de belangrijkste kenmerken zijn waaraan je TOS op de basisschool kan herkennen.

Wat staat in de theorie geschreven over wat basisschoolleerkrachten kunnen doen aan taalstimulatie in de klas?

Deze vraag is gesteld om erachter te komen wat er in de theorie geschreven staat over taalstimulatie in de klas.

Taalzwakke- en taalrijke leerlingen hebben beide baat bij een goede taalstimulatie in de klas. Logopediste en docent Carry Lindenberg-Meijerman (2007) geeft een aantal tips voor taalstimulering in de klas:

- Boeken voorlezen en de kinderen zelf laten lezen;
- Spelletjes spelen die kinderen et elkaar kunnen doen. Ze leren overleggen en gevoelens uiten;
- Educatieve televisieprogramma's laten zien en deze bespreken. Dit zorgt voor taalbegrip en een actief gebruik van de taal;
- Regelmatig een kringgesprek voeren over wat de kinderen bezig houdt;
- Een klassikaal gedicht maken waarbij je de kinderen een aantal woorden laat verzinnen. Zo oefen je met rijm en met klanken;
- Zingen. Dat stimuleert het auditief geheugen en uitspreken van woorden en zinnen;
- Rollenspel uitvoeren. Door rollenspel leren kinderen improviseren en inleven. Het bevordert de taalontwikkeling, maar ook de sociale en emotionele ontwikkeling.

Carry Lindenberg-Meijerman (2007) geeft in haar boek 'logopedie en leerkracht' ook andere houvasten voor taalstimulering in de klas:

- Ga ervan uit dat het kind zijn best doet;

- Reageer positief;
- Ga uit van de beleving van het kind;
- Gebruik het VAT-principe;
- Gebruik het principe van LSD;
- Gebruik de principes van Verhallen en Walst.

Voor een uitgebreidere uitleg wordt verwezen naar het theoretisch kader.

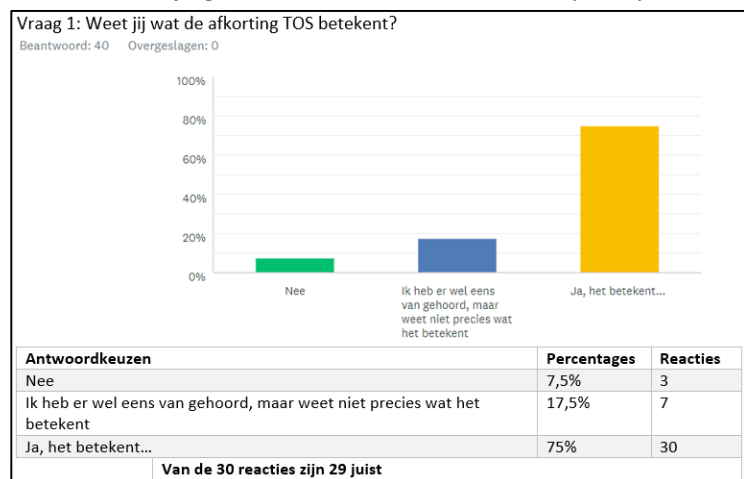
Resultaten praktijkgerichte deelvragen

In deze paragraaf worden de resultaten van de praktijkgerichte deelvragen besproken.

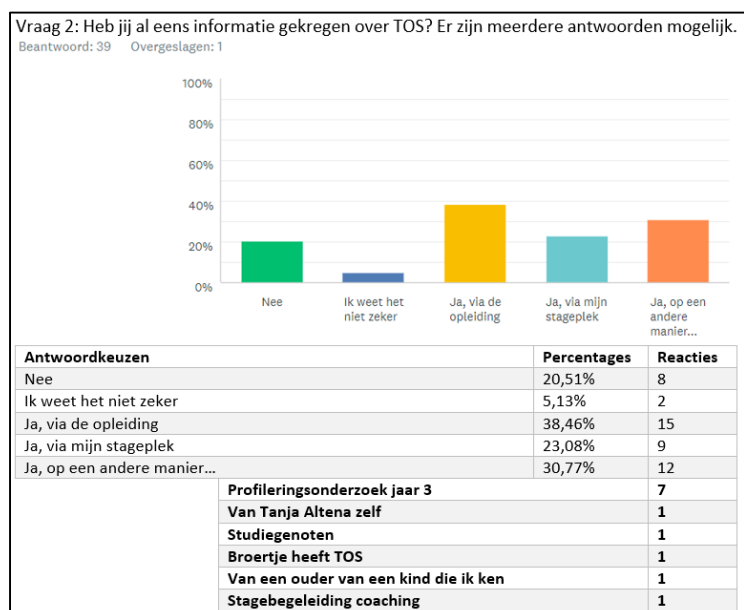
In hoeverre biedt de pabo op het NHLStenden in Leeuwarden informatie aan over TOS aan de derde- en vierdejaarsstudenten?

Deze vraag is gesteld om erachter te komen wat er op dit moment aan informatie over TOS gegeven wordt op de pabo voorheen Stenden van het NHLStenden in Leeuwarden. Om achter deze informatie te komen, is er gebruik gemaakt van een enquête (zie bijlage 6) die onder derde- en vierdejaarsstudenten van de pabo voorheen Stenden op het NHLStenden in Leeuwarden is verspreid. Ook is er gebruik gemaakt van een interview (zie bijlage 8) met de taaldocent die op de pabo van voorheen Stenden les geeft.

Eerst wordt er gekeken naar de enquêteresultaten (zie ook bijlage 7). 40 studenten hebben antwoord gegeven op vraag 1. Vraag 1 luidde: 'Weet jij wat de afkorting TOS betekent?' Hierop antwoordden 3 studenten 'Nee', 7 studenten antwoordden 'Ik heb er wel eens van gehoord, maar weet niet precies wat het betekent' en 30 studenten antwoordden 'Ja, het betekent...' waarbij 29 van de 30 reacties juist waren.

39 studenten hebben antwoord gegeven op vraag 2: 'Heb jij al eens informatie gekregen over TOS?' De studenten konden bij deze vraag meerdere antwoorden aangeven. Het antwoord 'Nee' is 8 keer geselecteerd. 'Ik weet het niet zeker' is 2 keer aangekruist. 'Ja, via de opleiding' is 15 keer geselecteerd. Het antwoord 'Ja, via mijn stageplek' is 9 keer geselecteerd en 'Ja, op een andere manier...' is 12 keer aangekruist. Hierbij zijn er 7 studenten die aangekruist hebben dat zij meer informatie gekregen hebben door hun profileringsonderzoek over TOS te doen.

Er is een interview (zie bijlage 8) gehouden met een taaldocent van de pabo van voorheen Stenden van het NHLStenden locatie Leeuwarden. Dit is Liesbeth de Boer. In dit interview zijn vragen gesteld die betrekking hebben op deze deelvraag. Over of er aandacht geweest is voor TOS in het oude

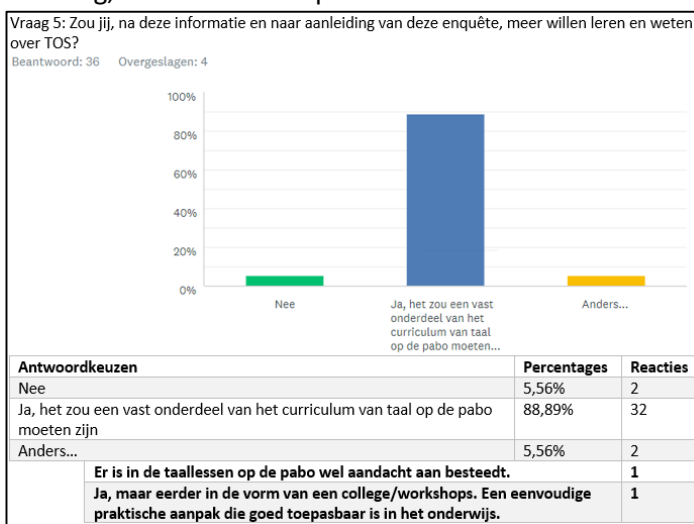
curriculum, zegt Liesbeth de Boer (2021, 2 juli) het volgende: “Er was aandacht in het oude curriculum voor TOS. Het werd gezien als onderdeel van spraak- en taalproblematiek. Dit viel onder het kopje ‘zorg’. TOS werd dus niet als een op zichzelf staand onderwerp aangeboden.” Over hoe informatie over TOS aangeboden werd, zegt Liesbeth de Boer (2021, 2 juli) het volgende: “Het was vooral in de vorm van een hoorcollege. Dit hoorcollege ging dan over het signaleren van spraak- en taalproblemen. Er was een opdracht dat je op stage een observatie moest doen van een kind met een spraak- of taalstoornis. Misschien is dit de pech die jullie gehad hebben van dat jullie aan het eind zaten van het oude curriculum. In het derde jaar is er waarschijnlijk wel onderzoek gedaan, maar niet iedereen heeft hierbij een spraak-/taalstoornis onderzocht of is in aanraking geweest met informatie over TOS. Dat is een van de nadelen van de pabo: het is een brede opleiding.” Over de vraag of er aandacht voor TOS is in het nieuwe DBE curriculum, zegt Liesbeth de Boer (2021, 2 juli) het volgende: “Ja, er is aandacht voor TOS in het nieuwe DBE curriculum. In de flankerende lijn van het derde jaar van de opleiding is TOS opgenomen onder ‘zorg’. Daarbij valt het onder spraak- en taalstoornissen en TOS. TOS wordt hierbij gezien als een primaire spraak-/taalstoornis. Dat TOS opgenomen is in het huidige curriculum, komt ook deels door jouw scriptie. Je hebt het onderwerp als het ware weer even ‘onder de aandacht’ gebracht. Op de vraag hoe TOS nu aangeboden wordt in het DBE curriculum, zegt Liesbeth de Boer (2021, 2 juli) het volgende: “In het tweede semester van het derde jaar is er bij de flankerende lijn Nederlandse taal een optie om een specialisatie te kiezen op het gebied van spraak- en taalproblematiek. Daarbij is TOS ook opgenomen. De studenten krijgen lessen over dit onderwerp en moeten daar vervolgens een onderzoek naar doen.”

Aan welke vorm van informatie hechten de derde- en vierdejaarsstudenten van de pabo op het NHLStenden in Leeuwarden de meeste waarde en met welke vorm kunnen zij informatie over TOS het beste onthouden?

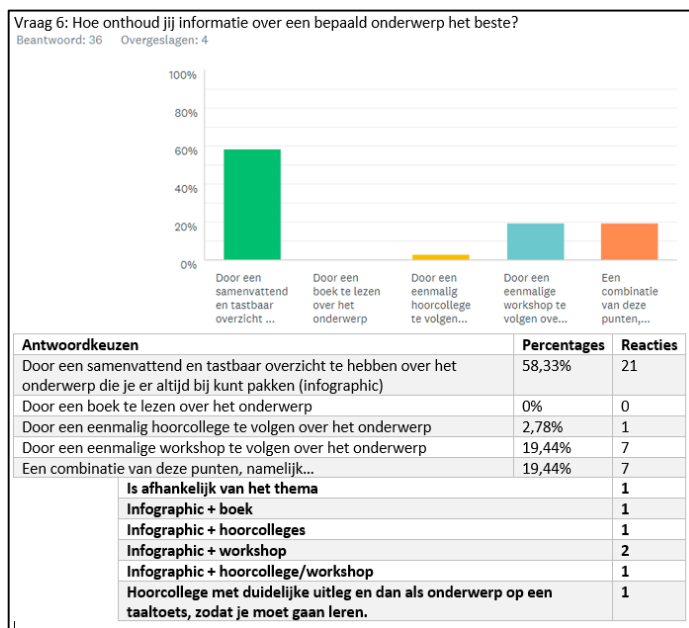
Deze vraag is gesteld om erachter te komen dat als er een manier moet komen om TOS bekender te maken onder de studenten op de pabo, het duidelijk zou zijn bij welke informatievorm de studenten het meeste baat hebben.

Om achter deze informatie te komen, is er gebruik gemaakt van een enquête (zie bijlage 6) die onder derde- en vierdejaars studenten van de pabo van voorheen Stenden van het NHLStenden in Leeuwarden verspreid is. Voor de volledige uitslagen van de enquête wordt verwezen naar bijlage 7. De resultaten die van toepassing zijn op deze vraag, worden hier besproken.

Om erachter te komen of de studenten meer willen leren en weten over TOS, is in de enquête de volgende vraag opgenomen: ‘Zou jij, na deze informatie en naar aanleiding van deze enquête, meer willen leren en weten over TOS?’. 36 studenten hebben deze vraag beantwoord. Het resultaat is dat er 32 studenten gekozen hebben voor ‘ja, het zou een vast onderdeel van het curriculum van taal op de pabo moeten zijn’, 2 studenten hebben gekozen voor ‘nee’ en 2 studenten hebben gekozen voor ‘anders...’.

Een andere vraag uit de enquête die aansluit op deze deelvraag is: 'Hoe onthoud jij informatie over een bepaald onderwerp het beste?'. Deze enquêtevraag moest erachter zien te komen welke informatiebron geprefereerd zou worden door de studenten. 36 studenten hebben deze vraag beantwoord. 21 studenten geven de voorkeur aan een samenvattend en tastbaar overzicht (infographic). 1 student geeft de voorkeur aan een hoorcollege en 7 studenten geven de voorkeur aan een workshop. Nog eens 7 studenten geven de voorkeur aan een combinatie van de bovenstaande punten.

Wat zijn de belangrijkste kenmerken van TOS die studenten op de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden zouden moeten weten volgens de ambulant begeleider?

Deze vraag is gesteld om erachter te komen wat volgens de ambulant begeleider Gerdien Kamphuis de belangrijkste kenmerken van TOS zijn die (beginnende) leerkrachten en studenten op de pabo zouden moeten weten. Er is een interview (zie bijlage 9) gehouden met de ambulant begeleider Gerdien Kamphuis van de organisatie Kentalis. In dit interview zijn vragen gesteld die betrekking hebben op deze deelvraag. Op de vraag of het een goed idee is om TOS een plekje te geven in het curriculum op de pabo, antwoordde Gerdien Kamphuis (2021, 5 juli) het volgende: "Dat is zeker een goed idee. Ik heb als logopedist ook wel eens voorlichtingen gegeven op de pabo. Ik weet dat Kentalis af en toe ook voorlichtingen geeft aan studenten. Theoretisch zou het vooral mooi zijn dat studenten spraak- en taalproblemen zouden kunnen signaleren. Hoe eerder TOS wordt gesignaleerd, des te beter wij het kind met TOS kunnen begeleiden en helpen." Op de vraag wat de ambulant begeleider de meest ideale situatie lijkt om studenten op te leiden om TOS problematiek te signaleren, antwoordde Gerdien Kamphuis (2021, 5 juli) het volgende: "Het is belangrijk om informatie aan te bieden op een, voor studenten, aantrekkelijke manier. Ik zou bijvoorbeeld kiezen voor een interactieve workshop, zodat je veel aan de slag gaat met vragen en ervaringen. Kentalis heeft hiervoor ook de cursus 'TOS-beleving'. In deze cursus wordt ingegaan hoe het eigenlijk is om een TOS te hebben. Het aanbieden van videomateriaal werkt ook vaak goed." Om erachter te komen wat de ambulant begeleider vindt welke kenmerken van TOS het meest belangrijk zijn om te weten als student en beginnend leerkracht, heeft Gerdien Kamphuis (2021, 5 juli) het volgende geantwoord: "Jij had een mail naar mij toegestuurd waarin je al een aantal voorbeeldvragen voor mij gezet had zodat ik een indicatie had van wat je mij zou gaan vragen. Naar aanleiding van die vragen heb ik een mail voor jou (zie bijlage 9: interview met ambulant begeleider Gerdien Kamphuis) klaargezet waarin ik een aantal tips heb gezet die je hiervoor kunt gebruiken. Een tip die ik nog wel graag mee wil geven en die ik belangrijk vind bij het begeleiden van de kinderen in de klas: zorg ervoor dat je de woorden en zinnen goed teruggeeft. Zo kunnen de kinderen leren hoe het eigenlijk echt moet 'klinken'. Zo geef je ze steeds het goede voorbeeld."

Conclusies, aanbevelingen en discussie

In dit hoofdstuk wordt een conclusie gegeven op de hoofdvraag van dit onderzoek. Ook worden er aanbevelingen gedaan voor in de toekomst en wordt de discussie geopend over het onderzoek.

Conclusie

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt als volgt:

Op welke manier kan er meer bekendheid worden gegeven aan TOS bij derde- en vierdejaarsstudenten op de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden?

Een TOS is een afkorting voor taalontwikkelingsstoornis. Het is een neurocognitieve ontwikkelingsstoornis die bij 7,4% van de kinderen tussen 5 en 12 jaar voorkomt (Gerrits, 2018). Hoogleraar logopediewetenschappen Gerrits (2015) zegt dat TOS een vrijwel onbekende stoornis is in vergelijking met andere neurologische ontwikkelingsstoornissen zoals dyslexie of autisme. Dit is zowel in het theoretisch kader als in de literatuurstudie van de deelvragen terug te vinden. In deze literatuurstudie is te vinden wat de theorie zegt over welke basiskennis over TOS voor (beginnende) basisschoolleerkrachten noodzakelijk is om een kind met TOS te kunnen herkennen en wat basisschoolleerkrachten zouden kunnen doen aan taalstimulatie in de klas.

Verder zijn er praktijkgerichte deelvragen gesteld, waarvan één gaat over hoeverre er op het NHLStenden in Leeuwarden informatie wordt aangeboden over TOS aan de derde- en vierdejaarsstudenten. Deze informatie is verkregen door middel van een enquête (zie bijlage 7) die is verspreid onder de derde- en vierdejaarsstudenten van de pabo voorheen Stenden van het NHLStenden in Leeuwarden. Een groot deel van de studenten, 29 van de 40, wist wat de afkorting TOS betekende. Op de vraag of studenten al eens informatie hebben gekregen over TOS, waarbij meerdere antwoorden mogelijk waren, zijn de resultaten duidelijk. Van de 39 studenten die de vraag hebben ingevuld, zijn er 15 studenten die aangeven dat zij informatie over TOS hebben gekregen via de opleiding. Uit deze resultaten kan er worden geconcludeerd dat TOS dus niet altijd expliciet teruggekomen is in de afgelopen jaren van het curriculum voorheen Stenden op de pabo locatie Leeuwarden. Om deze deelvraag volledig te kunnen beantwoorden, is er ook een interview geweest met taaldocent Liesbeth de Boer (zie bijlage 8). In het nieuwe DBE curriculum staat volgens Liesbeth de Boer (2021, 2 juli) TOS in het curriculum bij spraak-/taalstoornissen als een primaire taalstoornis aangegeven waarbij het een mogelijkheid is om een specialisatie te kiezen waaronder TOS. Hiermee staat TOS explicieter in het nieuwe curriculum dan in het oude, voorheen Stenden curriculum van de ondervraagde derde- en vierdejaars: "Het werd gezien als onderdeel van spraak- en taalproblematiek. Dit viel onder het kopje 'zorg'. TOS werd dus niet als een op zichzelf staand onderwerp aangeboden" (De Boer, L. (2021, 2 juli)).

Een andere praktijkgerichte deelvraag die gesteld is, is wat de ambulant begeleider Gerdien Kamphuis (2021, 5 juli) belangrijke kenmerken vindt van TOS die studenten op de pabo zouden moeten weten. In het interview (zie bijlage 9) is te lezen welke kenmerken zij belangrijk vindt. Zij heeft een mail gestuurd met bronnen, waarvan zij vond dat dat belangrijke kenmerken waren van TOS. Veel van deze kenmerken en tips kwamen overeen met de kenmerken en tips die in het literatuuronderzoek van het theoretisch kader (zie hoofdstuk Theoretisch Kader – 'De kenmerken van TOS' en 'Materialen en methodes die er zijn om kinderen met TOS te begeleiden') gerapporteerd zijn.

Op de hoofdvraag: 'Op welke manier kan er meer bekendheid worden gegeven aan TOS bij derde- en vierdejaarsstudenten op de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden?', geeft de deelvraag waarbij uitgezocht wordt aan welke vorm van informatie de meeste waarde gehecht wordt door derde- en vierdejaarsstudenten van de pabo op het NHLStenden in Leeuwarden en hoe zij informatie het beste kunnen onthouden, de doorslag. Deze deelvraag wordt beantwoord door middel van de enquêteresultaten van de enquête (zie bijlage 7) die is verspreid onder derde- en vierdejaarsstudenten van de pabo voorheen Stenden van het NHLStenden in Leeuwarden. Op de vraag of de studenten meer informatie willen naar aanleiding van de informatie en enquête, hebben 36 studenten een antwoord gegeven. 32 studenten kozen voor: 'ja het zou een vast onderdeel van het curriculum van taal op de pabo moeten zijn' waarbij geconcludeerd kan worden dat de studenten TOS graag in het curriculum

zouden zien en dat zij dus interesse hebben gekregen in TOS. Op de volgende vraag of de studenten een voorkeur hebben voor een vorm van informatie zodat zij informatie het beste onthouden, heeft het merendeel (21 van de 36 studenten) aangegeven dat zij de voorkeur geven aan een samenvattend en tastbaar overzicht (een infographic). Er is dus te concluderen dat de studenten het liefst een infographic zouden zien.

Al deze resultaten en conclusies op de deelvragen hebben geleid naar een eindproduct dat het antwoord vormt op de hoofdvraag: 'Op welke manier kan er meer bekendheid worden gegeven aan TOS bij derde- en vierdejaarsstudenten op de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden?'. Op welke manier er dus meer bekendheid wordt gegeven aan TOS bij derde- en vierdejaarsstudenten op de pabo voorheen Stenden van het NHLStenden in Leeuwarden? Dat wordt gedaan aan de hand van een infographic. Voor deze vorm is gekozen door middel van een enquête (zie bijlage 7) die is verspreid onder de derde- en vierdejaarsstudenten van de pabo voorheen Stenden van locatie Leeuwarden. Alle informatie die nodig was om de infographic samen te stellen, is verworven uit de deelvragen. Hierbij wordt gewezen naar de ambulant begeleider (Kamphuis, G., 2021, 5 juli) en er wordt gewezen naar de literatuurstudie die gedaan is. Het eindproduct is te vinden in bijlage 10: infographic over TOS.

Hypothese

In de hypothese in het hoofdstuk 'Probleemstelling' (bladzijde 12) is te lezen dat er verwacht werd dat de derde- en vierdejaarsstudenten zouden gaan kiezen voor een infographic als manier waarop zij informatie willen ontvangen over TOS. Hier werd ook uitgelegd dat het verwacht werd omdat Yang (2021), onderzoekster in digitale media, aangaf dat infographics handig zijn om te bewaren en te verspreiden, omdat het korte, samenvattende, visuele informatie geeft.

Na het afronden van het onderzoek is er te concluderen dat de hypothese uitgekomen is. Uit de deelvraag 'Aan welke vorm van informatie hechten de derde- en vierdejaarsstudenten van de pabo op het NHLStenden in Leeuwarden de meeste waarde en met welke vorm kunnen zij informatie over TOS het beste onthouden?' kwamen de volgende resultaten: van de 36 studenten die de vraag 'Hoe onthoud jij informatie over een bepaald onderwerp het beste?' hebben beantwoord, kozen er 21 voor een 'samenvattend en tastbaar overzicht die je er altijd bij kunt pakken (infographic). De rest van de deelvragen hebben allemaal bijgedragen aan het product wat hier uit gekomen is: een infographic (zie bijlage 10).

Aanbevelingen

Uit het onderzoek zijn als het ware twee conclusies gekomen. Over deze twee conclusies worden aanbevelingen gedaan. Deze aanbevelingen zijn als volgt.

Een van de conclusies is dat TOS niet altijd expliciet teruggekomen is in de afgelopen jaren van het curriculum voorheen Stenden op de locatie Leeuwarden. 15 van de 39 studenten gaven aan dat zij informatie over TOS hebben gekregen via de opleiding. Dit betekent dat lang niet alle studenten informatie over TOS hebben gekregen. Een belangrijke aanbeveling is hierbij ook om TOS in het curriculum op te blijven nemen en dit curriculum dan ook te volgen, zodat alle studenten met de in het curriculum aangestelde onderwerpen in aanraking komen. Wanneer de studenten met de stof in aanraking komen en hier meer over leren, zullen bepaalde spraak-/taalproblemen, zoals TOS, ook bekender worden. De studenten staan hiervoor open. Dit is te zien aan de uitslag van de enquête bij de vraag of TOS ook een vast onderdeel van het curriculum van taal op de pabo moet zijn (32 studenten van de 36 studenten stemden hier mee in).

De tweede conclusie is dat de studenten hebben aangegeven dat zij informatie het beste kunnen onthouden door een samenvattend en tastbaar overzicht te hebben (een infographic). 21 studenten van de in totaal 36 studenten die de vraag hadden beantwoord, gaven aan een voorkeur te hebben voor de infographic. De infographic is naar aanleiding van deze uitslag gemaakt met de informatie die is verzameld door de overige deelvragen. De aanbeveling is dan ook om deze infographic in te zetten, zodat TOS goed onder de aandacht wordt gebracht. De infographic is uit te delen, maar ook in te zetten tijdens de les.

Een laatste aanbeveling komt voort uit het interview dat gehouden is met taaldocent Liesbeth de Boer (2021, 2 juli). Zie voor het volledige interview bijlage 8. In het interview vertelt Liesbeth de Boer over een eerder curriculum waarbij logopedie in het vakkenpakket op de pabo opgenomen was. Tijdens het vak logopedie werd er aandacht besteed aan onder andere het signaleren van spraak-/taalproblemen. Hierbij kwam TOS ook aan bod. Een aanbeveling voor de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden is om te overwegen om het vak logopedie weer op te nemen in het vakkenpakket. Doordat dit vak mist, mist er ook informatie voor in de praktijk. Liesbeth de Boer (2021, 2 juli): “Ik vind dat studenten op de hoogte moeten zijn over spraak- en taalproblemen en dat beginnende leerkrachten dus in ieder geval weten hoe ze een bepaalde spraak- of taalstoornis moeten signaleren.” Wanneer deze aanbeveling wordt gerealiseerd, zal dit bijdragen aan het oplossen van het praktijkprobleem: dan weten (beginnende) leerkrachten en studenten hoe een TOS te signaleren is.

Discussie

Dit onderzoek is vooral toegespitst op de onderzoeksgroep: derde- en vierdejaarsstudenten van de pabo van voorheen Stenden van het NHLStenden locatie Leeuwarden. Er is een enquête afgenomen in deze onderzoeksgroep, waarbij de groepsgrootte 95 studenten bedraagt. Er is een respons van 45 reacties gekomen en er werd een respons van 50% verwacht. Bij een respons van 50% hadden er meer studenten moeten reageren. Het programma waarmee de enquête gemaakt is, laat een maximum zien van 40 reacties. De resultaten zijn dus gebaseerd op 40 studenten die de enquête hebben ingevuld. Er is ter discussie te stellen of deze 40 reacties valide genoeg zijn voor een groep van 96 studenten. Alexander Dobronte (2015, juni), specialist marketing en onderzoek, stelt dat een responspercentage van 20% voor een online enquête erg goed is. Gebaseerd op die bron zou het geen discussiepunt meer zijn. Maar omdat 96 studenten een relatief klein publiek is, blijft het een discussiepunt.

De onderzoeksvraag ging over op welke manier er meer bekendheid kan worden gegeven aan TOS bij derde- en vierdejaarsstudenten op de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden. Hierbij kwam uit de enquête dat de studenten het liefst een informatievorm wilden in de vorm van een infographic. Deze infographic is ontworpen, maar het is niet duidelijk of deze infographic ook echt zorgt voor meer bekendheid van TOS op de pabo van voorheen Stenden van het NHLStenden in Leeuwarden. De hoofdvraag is daarmee indirect in discussie te stellen of die niet anders geformuleerd had moeten worden.

Om hierachter te komen, zou er een vervolgonderzoek moeten plaatsvinden. In dit vervolgonderzoek moet worden uitgezocht of de infographic bijwerkt aan het bekender maken van TOS bij de derde- en vierdejaarsstudenten van de pabo voorheen Stenden van het NHLStenden in Leeuwarden. Dit zou kunnen bestaan uit een voor- en nameting.

Een andere suggestie voor een vervolgonderzoek komt naar aanleiding van het interview met de taaldocent die lesgegeven heeft aan het voorheen Stenden-curriculum, maar nu ook lesgeeft aan het nieuwe DBE-curriculum. In het interview (zie bijlage 8) vertelt Liesbeth de Boer (2021, 2 juli) dat TOS een prominentere plek in het curriculum voor taal gekregen heeft. Een vervolgonderzoek naar aanleiding van dit onderzoek zou dan ook kunnen zijn: hoe is de kennis van de studenten in het nieuwe DBE-curriculum met betrekking tot TOS? Dit zou een vergelijkingsonderzoek kunnen zijn.

Nog een andere suggestie voor een vervolgonderzoek komt ook naar aanleiding van het interview met Liesbeth de Boer (zie bijlage 8), taaldocent op de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden. In het interview vertelde zij dat in een eerder curriculum het vak logopedie in het vakkenpakket zat. Bij dit vak leerden studenten over taal- en spraakstoornissen, waaronder TOS. Zij leerden deze stoornissen herkennen en signaleren (De Boer, 2021, 2 juli). Een vervolgonderzoek zou dan kunnen gaan over het vak logopedie op de pabo. Is dit nog een vereiste of is dit nodig? Of is de pabo prima af zonder het vak logopedie? Hier zou een onderzoek naar gedaan kunnen worden.

Literatuurlijst

Alles over kinderen. (z.d.). *TOS: taalontwikkelingsstoornis*. Geraadpleegd op 22-01-2021, van <https://www.allesoverkinderen.nl/peuter/tos-een-taalontwikkelingsstoornis/>.

Angulo, L. de, & Brouwers-de Jong, E.A. (Eds.). (2008). *Ontwikkelingsonderzoek in de jeugdgezondheidszorg. Het Van Wiechenonderzoek – De Baecke-Fassaert Motoriektest*. Assen: Van Gorcum.

Auris. (z.d.). *Over ons*. Geraadpleegd op 12-02-2021, van <https://auris.nl/over-ons/>.

Bishop, D.V.M. (2002). *How does the brain learn language?* Insights from the study of children with and without language impairment. *Developmental Medicine and Child Neurology*, 42(2), 133-142.

Bishop, D.V.M. (2010). *Overlaps Between Autism and Language Impairment: Phenomimicry or Shared Etiology?* Geraadpleegd op 20-01-2021, van <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2921070/>.

Botting, N. & Conti-Ramsden, G. (2001). Non-word repetition and language development in children with Specific Language Impairment (SLI). *International Journal of Language & Communication Disorders*, 36(4), 421-432.

Burger, E., Wetering, M. van der, Weerdenburg, M. van. (2013). *Kinderen met specifieke taalstoornissen*. (2^e druk). Den Haag: Uitgeverij Acco.

Clegg, J., Hollis, C., Mawhood, L. & Rutter, M. (2005). Developmental language disorders. A follow-up in later adult life. Cognitive, language and psychosocial outcomes. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(2), 128-149.

Daal, J. van, Verhoeven, L. & Balkom, H. van. (2004). Subtypes of severe speech and language impairment. Psychometric evidence from 4-year-old children in The Netherlands. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 47(6), 1411-1423.

Dobronte, A. (2015, juni). *De steekproefgrootte bepalen van je enquête*. Geraadpleegd op 22-07-2021, van <https://nl.checkmarket.com/blog/de-steekproefgrootte-bepalen-van-je-enquete/#:~:text=Voor%20een%20online%20enqu%C3%AAt%20is,ongeveer%202.000%20mensen%20moeten%20sturen>.

Donk, C. van der., & Lanen, B. van. (2016). *Praktijkonderzoek in de school*. (3^e druk). Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Gelder, L. van. (1998). Een multidisciplinaire kijk op stem-, spraak- en taalpathologie. *Neuropraxis*, 1998(2), 200-202.

Gerrits, E. (2015). *Factsheet taalontwikkelingsstoornissen*. Lectoraat logopedie, Hogeschool Utrecht.

Gerrits, E. (20 september 2018). *Zeven procent van de kinderen in de leeftijd van 5 jaar heeft een taalontwikkelingsstoornis*. Geraadpleegd op 01-12-2020, van <https://www.uu.nl/achtergrond/zeven-procent-van-de-kinderen-in-de-leeftijd-van-5-jaar-heeft-een-taalontwikkelingsstoornis>.

Gerrits, E., Beers, M., Bruinsma, G. & Singer, I. (2017). *Handboek Taalontwikkelingsstoornissen*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Gezondheidsplein. (29 januari 2019). *Taalontwikkelingsstoornis herkennen*. Geraadpleegd op 15-07-2021, van <https://www.gezondheidsplein.nl/dossiers/taalontwikkelingsstoornis/taalontwikkelingsstoornis-herkennen/item115125>

GGZ Breburg. (z.d.). *Wat is een neurocognitieve stoornis?*. Geraadpleegd op 01-12-2020, van <https://www.ggzbreburg.nl/probleemcategorie%C3%ABn/neurocognitieve-stoornissen/#:~:text=Wat%20is%20een%20neurocognitieve%20stoornis,maar%20zeker%20niet%20de%20enige> .

Goorhuis-Brouwer, S.M. (2007). Gereviseerde minimum spreeknormen (g-ms). *Van Horen Zeggen*, 48, oktober, 14-17.

school. (2020). *school en Kentalis: samen sterk voor kinderen met een taalontwikkelingsstoornis*. [Brochure.]. ***(plaatsnaam): Auteur.

Kentalis. (z.d.). *Hulpmiddelen*. Geraadpleegd op 24-02-2021, van <https://www.kentalis.nl/leven-met/hulpmiddelen> .

Kentalis. (z.d.). *Over Kentalis*. Geraadpleegd op 12-02-2021, van <https://www.kentalis.nl/over-kentalis>.

Kentalis. (z.d.). *TOS & school*. Geraadpleegd op 13-01-2021, van <https://www.kentalis.nl/tos-school#:~:text=Een%20speciale%20school%20is%20voor,veel%20kennis%20heeft%20van%20TOS> .

Kentalis. (z.d.). *Wat is TOS?*. Geraadpleegd op 01-12-2020, van <https://www.kentalis.nl/wat-is-tos> .

Kentalis. (z.d.). *Weerwoord*. Geraadpleegd op 24-02-2021, van <https://www.kentalis.nl/leven-met/hulpmiddelen/weerwoord> .

Law, J., Boyle, J., Harris, F., Harkness, A., Nye, C. (2000). Prevalence and natural history of primary speech and language delay: findings from a systematic review of the literature. *Int J Lang Commun Disord*. 2000;35(2):165–188.

Leonard, L. (2014). *Children with Specific Language Impairment*. (2e druk). Cambridge, MA: The MIT Press.

Lindenberg-Meijerman, C. (2007). *Logopedie en leerkracht*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff.

Logocura. (z.d.). *Articulatiestoornissen (fonetisch/fonologisch)*. Geraadpleegd op 15-01-2021, van <https://www.logocura.nl/logopedie/welke-problemen/spraak/articulatiestoornissen/> .

Luinge, M.R. (2005). *The Language-screening instrument SNEL*. Dissertatie. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen. <http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/medicine/2005/m.r.luinge/>.

Moser, F. & Drenthen, M. (2013). Cognitieve en sociaal-emotionele problemen bij kinderen met specifieke taalstoornissen. In M. Weerdenburg (Red.), *Kinderen met specifieke taalstoornissen* (pp. 71-84). Leuven: Uitgeverij Acco.

Nediger, M. (2020, 25 juni). *What is an infographic? Examples, Templates & Design Tips*. Geraadpleegd op 26-03-2021, van <https://venngage.com/blog/what-is-an-infographic/#1> .

NSDSK. (z.d.). *Over ons*. Geraadpleegd op 12-02-2021, van <https://www.nsdsk.nl/over-ons> .

- NVLF. (2017). *Richtlijn logopedie bij taalontwikkelingsstoornissen*. Geraadpleegd op 26-01-2021, van <https://www.nvlf.nl/wp-content/uploads/sites/2/2020/10/Richtlijn-TOS.pdf>.
- Pento. (z.d.). *Hanen oudercursus*. Geraadpleegd op 24-02-2021, van <https://pento.nl/hanenoudercursus/>.
- Pento. (z.d.). *Over Pento*. Geraadpleegd op 12-02-2021, van <https://pento.nl/over-pento/>.
- Pica. (z.d.). *Hulpwaaier TOS*. Geraadpleegd op 24-02-2021, van <https://www.uitgeverijpica.nl/titels/leer-en-ontwikkelingsstoornissen/hulpwaaier-tos-pica>.
- Ridder, J.G. de, Stege, H.A. van der, Agt, H.M.E. van, Koning, H.J. de, & Verhoeven, L.T.W. (2006). *VTO Taal 2-jarigen: handleiding*. Amsterdam: Harcourt Test Publishers.
- SamenTrOtS. (z.d.). *Over ons*. Geraadpleegd op 12-02-2021, van <https://samentrots.nl/index.php/over-ons/>.
- Sanders, B. (6 maart 2014). *TOS het onbekende probleem*. Geraadpleegd op 03-12-2020, van <https://www.smartonderwijs.nl/blog/tos-het-onbekende-probleem>.
- Schlichting, J.E.P.T., & Lutje Spelberg, H.C. (2007). *Lexilijst Begrip: Een instrument om het taalbegrip te onderzoeken bij kinderen van 15-25 maanden in het kader van vroegtijdige signalering*. Amsterdam: Harcourt Test Publishers.
- Schwartz, R. (2009). Specific language impairment. In R. G. Schwartz (Ed.), *Handbook of child language disorders*. New York: Routledge. (Taylor & Francis.).
- Schwartz, R. (Ed.). (2017). *Handbook of child language disorders*. New York: Routledge. (Taylor & Francis.).
- Shriberg, L.D., Tomblin, J.B., McSeeny, J.L. (1999). Prevalence of speech delay in 6-year-old children and comorbidity with language impairment. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 42, 1461-1481.
- Slofstra-Bremer, C., Meulen, S. van der, & Lutje Spelberg, H.C. (2005). *De Taalstandaard. Handleiding*. Amsterdam: Pearson.
- Spraakzaam. (z.d.). *Vereniging*. Geraadpleegd op 12-02-2021, van <https://spraakzaam.com/vereniging/>.
- Stromwold, K (1998). Genetics of spoken language disorders. *Human Biology*, 70(2), 297-324.
- Taalreis. (2 december 2019). *Taalachterstand of taalstoornis?* Geraadpleegd op 22-01-2021, van <https://www.detaalreis.nl/taalachterstand-of-taalstoornis/>.
- Tomblin, J.B., Records, N.L., Buckwalter, P., Zhang, X., Smith, E., O'Brien, M. (1997). Prevalence of specific language impairment in kindergarten children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 40, 1245-1260.
- TOSinbeeld.nl. (z.d.). *Signaleringsposter*. Geraadpleegd op 15-07-2021, van <https://tosinbeeld.nl/materialen/tos-signaleringsposter/>.

Ullman, M.T. & Pierpont, E.I. (2005). Specific Language Impairment is not specific to language. The procedural deficit hypothesis. *Cortex*, 41(3), 399-433.

VierTaal. (z.d.). *Over VierTaal*. Geraadpleegd op 12-02-2021, van <https://www.viertaal.nl/over-viertaal/>.

VierTaal. (z.d.). *Wereld TOS Dag 18 oktober 2019*. Geraadpleegd op 13-01-2021, van <https://www.viertaal.nl/wereld-tos-dag/>.

Vitus Zuid. (z.d.). *Over Vitus Zuid*. Geraadpleegd op 12-02-2021, van <https://www.vituszuid.nl/over-ons/>.

Yang, C. (2021, 8 januari). *4 Reasons to use Infographics in the Classroom*. Geraadpleegd op 26-03-2021, van <https://www.edrawsoft.com/infographics/why-use-infographics-in-classroom.html>.

Bijlagen

Bijlage 1: De oorzaken en verklaringen van TOS

TOS is een neurobiologische ontwikkelingsstoornis van genetische oorsprong. Er is alleen nog veel onduidelijk over wat er precies misgaat in het brein, ondanks de huidige technologische mogelijkheden om functies en anatomische eigenschappen van het brein zichtbaar te maken. Gerrits (2017) noemt wat er al wél bekend is.

Dit is wat er al wél bekend is (Gerrits, 2017):

- **Genetische oorzaak**

De genetische oorzaak van TOS is aangetoond in drie verschillende onderzoekslijnen: onderzoek naar families waarin TOS voorkomt, tweelingstudies en genstudies.

Uit studies naar families waarin TOS voorkomt blijkt dat kinderen van een ouder met TOS een hoger risico hebben op dezelfde stoornis. Volgens Stromwold (1998) is dit al 20% tot 40%. Dit is aanzienlijk hoger dan de prevalentie van TOS van 7,4% (Tomlin et al., 1997).

De tweelingstudies laten zien dat TOS vaker voorkomt bij eeneiige tweelingen dan bij twee-eiige tweelingen (Bishop, 2002).

Welke genen een rol spelen in het ontstaan van TOS is nog onbekend. Genetici denken dat het onwaarschijnlijk is dat er maar één enkel gen is dat TOS veroorzaakt. Er wordt dan ook gezocht naar groepen genen die gerelateerd kunnen worden aan taalverwerving, maar ook aan communicatie (Gerrits, 2017).

- **Neurobiologische oorzaak**

TOS is een neurobiologische ontwikkelingsstoornis. Hiermee wordt bedoeld dat er bij het individuele kind geen sprake is van aantoonbare hersenlaesie, zoals bij verworven kinderafasie. Verworven kinderafasie wordt geclassificeerd als: verworven TOS door niet-aangeboren hersenletsel. Bij deze kinderen verloopt de taalverwerving in eerste instantie normaal en treedt pas na verloop van tijd een stagnatie of verlies van taalvaardigheid op (Gerrits, 2017).

Welk neurobiologisch probleem de symptomen van TOS veroorzaakt, is nu nog onbekend (Gerrits, 2017).

- **Cognitieve verklaring**

Stoornissen in het geheugen zouden ook een oorzaak kunnen zijn van TOS (Gerrits, 2017). Als bewijs hiervoor worden de zwakke scores op de nonsenswoordenrepetitie opdracht genoemd. Vrijwel alle kinderen met TOS scoren zwak op het nazeggen van nonsenswoorden (meestal vanaf een lengte van drie lettergrepen). De nonsenswoordenrepetitie wordt vaak als nulmeting genomen, omdat deze afgenomen worden bij alle leeftijden en geen bepaalde klanken vereisen (Botting & Conti-Ramsden, 2001).

Een andere geheugentheorie is de Procedural Deficit Hypothesis (PDH) (Ullman & Pierpont, 2005). Deze hypothese probeert de neurobiologische oorzaak aan een cognitief tekort te koppelen en daarbij niet alleen de talige, maar ook de niet-talige kenmerken van TOS te verklaren. Volgens Ullman en Pierpont (2005) worden hardnekkige taalproblemen veroorzaakt door een storing in het procedurele geheugen. Volgens de PDH veroorzaakt een stoornis in het procedurele systeem problemen met het leren van taalregels (fonologie, morfologie en syntaxis) en het leren van nieuwe woorden (woordvorm, lexicon). Het uiteindelijke taalniveau van het kind wordt dan ook bepaald door een wisselwerking tussen aanleg en omgevingsfactoren (Gerrits, 2017).

Zoals hierboven te lezen is, is er nog veel onbekend over de oorzaak van TOS en waar het dan precies misgaat in het brein.

Bijlage 2: De diagnostiek van TOS

Zoals vele stoornissen, moet TOS ook geconstateerd worden op basis van diagnostische onderzoeken. Wanneer de ontwikkeling van de spraak en taal van een kind zorgen oproept bij de omgeving, is het belangrijk dat er door diagnostisch onderzoek bepaald wordt of de reden tot zorg terecht is. Het diagnostisch proces dat hiervoor noodzakelijk is, verloopt in verschillende fasen (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013).

Deze fasen zijn gelijk aan het trechtermodel van fasen in de taaldiagnostiek (Gerritsen, 2017):

- **Screening/signalering**

Ouders merken vaak al vroeg dat er iets mis is met de taalontwikkeling van hun kind. Hun kind spreekt onverstaanbaar of is laat met het uitspreken van de eerste woorden. Bij deze fase is oplettendheid van het consultatiebureau een belangrijke factor. Sommige ouders zijn namelijk terughoudend en hopen dat de taalproblemen op den duur zullen verminderen. De signalering gebeurt dan ook vaak op een consultatiebureau of bij een logopedist. Er zijn verschillende screeningsinstrumenten waarmee er wordt gescreend hoe het staat met de ontwikkeling (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013):

- Van Wiechenschema (De Angulo & Brouwers-de Jong, 2008);
- VTO Taal 2-jarigen (De Ridder et al., 2006);
- Groninger Minimum Spreeknormen (Goorhuis-Brouwer, 2007);
- Spraak- en taalNormen EersteLijns gezondheidszorg, ofwel de SNEL-lijst (Luinge, 2005);
- Lexilijst-NL voor taalproductie (Schlichting & Lutje Spelberg, 2007);
- Lexilijst Begrip (Schlichting & Lutje Spelberg, 2007);
- Taalstandaard (Slofstra-Bremer et al., 2005);
- Gereviseerde Minimum Spreeknormen (Goorhuis-Brouwer, 2007). Zie bijlage 3.

Als een kind niet voldoet aan normen die bij zijn leeftijd passen, is nader onderzoek nodig om de ernst en aard van het eventuele spraak- en/of taalprobleem vast te stellen. Er komt eerst een taalscreening, wat gebeurt met de SNEL (Luinge, 2005) op het consultatiebureau. Als een kind hier dus op uitvalt, wordt door een logopedist de Taalstandaard (Slofstra-Bremer et al., 2005) afgenomen. Wanneer het kind onder de norm valt, volgt er een verwijzing voor een multidisciplinair onderzoek in een audiologisch centrum. Het aantal kinderen dat via deze procedure worden opgespoord, komt vrij goed overeen met de prevalentiecijfers van kinderen met taalstoornissen. Er blijken geen 'vals positieven' te zijn. Dit betekent dat elk kind dat na screening en afname van de Taalstandaard (Slofstra-Bremer et al., 2005) aangemeld wordt voor multidisciplinair onderzoek, ook daadwerkelijk problemen heeft op gebied van spraak of taal (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013).

- **Eerstefasediagnostiek**

In deze fase doet de logopedist oriënterend onderzoek om na te gaan of er inderdaad sprake is van TOS en er wordt een eerste indruk verkregen van de aard en ernst van de spraak- en taalstoornis (Gerrits, 2017). Dit zijn logopedische onderzoeken, pedagogisch-psychologische onderzoeken en audiologische onderzoeken. Een audiologisch onderzoek is erg belangrijk, omdat gehoorverlies een oorzaak kan zijn van een spraak- of taalprobleem (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013).

- **Differentiaaldiagnostiek**

Na de eerstefasediagnostiek, vindt de differentiaaldiagnostiek plaats om het spraak- en taalprobleem te specificeren wat betreft aard en ernst (Gerrits, 2017). Bij sommige kinderen is wel duidelijk wat de diagnose is, maar is het voor de behandeling noodzakelijk dat de diagnose verfijnd wordt. Bij andere kinderen is het moeilijk een diagnose te stellen, omdat problemen die het kind laat zien, kunnen worden toegeschreven aan verschillende stoornissen. Deze diagnostiek vindt vaak plaats op een audiologisch centrum. In deze diagnostiek wordt dus ook bepaald wat de vervolgstappen zijn bij eventuele specialisten (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013).

- **Evaluatieonderzoek**

Hierbij wordt nagegaan of er sprake is van stilstand, groei of inhaalgroei bij de ernst van TOS. Bij groei gaat het kind wel vooruit, maar blijft de achterstand ten opzicht van leeftijdsgenootjes even groot: bij inhaalgroei is de achterstand op leeftijdsgenootjes kleiner geworden (Gerrits, 2017).

Bijlage 3: Gereviseerde Minimum Spreeknormen

In onderstaande tabel zijn de Gereviseerde Minimum Spreeknormen (Goorhuis-Brouwer, 2007) af te lezen. Een combinatie van SNEL (Luinge, 2005) en Groninger Minimum Spreeknormen (Goorhuis-Brouwer, 2007) heeft geresulteerd in de Gereviseerde Minimum Spreeknormen (Goorhuis-Brouwer, 2007). In deze normen zijn taalproductie, taalbegrip en narratieve vaardigheden (zoals het vertellen van een verhaaltje) vertegenwoordigd. De tabel laat zien welke spreeknormen er bij een bepaalde leeftijdscategorie passen. Als het kind hier niet aan voldoet, is er nader onderzoek nodig om de aard en ernst van een eventuele spraak- en/of taalprobleem vast te stellen (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2013).

Leeftijd	Gereviseerde Minimum Spreeknormen
12-18 maanden	Begrijp opdrachtjes met twee woorden Kan één of meer lichaamsdelen aanwijzen Veel en gevarieerd brabbelen met af en toe een herkenbaar woord
18-24 maanden	Vijf tot tien woordjes
2;0-2;6 jaar	Begrijpt zinnen met drie woorden Tweewoorduitingen; woordopbouw nog onvolledig
2;6-3;0 jaar	Driewoorduitingen; woordopbouw nog onvolledig
3;0-3;6 jaar	Drie- tot vijfwoorduitingen Ongeveer de helft is verstaanbaar
3;6-4;0 jaar	Vertelt spontaan wel eens een verhaaltje 50 tot 75% is verstaanbaar
4;0-5;6 jaar	Kan een verhaaltje navertellen aan de hand van plaatjes Enkelvoudige zinnen; problemen met meervoudsvormen en vervoegingen 75 tot 90% is verstaanbaar
> 5;6 jaar	Goed gevormde, ook samengestelde zinnen Goed verstaanbaar Concreet taalgebruik

Bijlage 4: Tijdspad voor onderzoek

Week	Wat	Betrokkenen	Tijd
Week 15	Afmaken van onderzoeksplan + procesverslag + opsturen	Onderzoeksbegeleider	7 uren
Week 16 / 17	Maken van een enquête en deze versturen	De onderzoeksgroep: de studenten	Maken: 5 uren Reactietijd: een week
Week 18/19 Meivakantie	Interviews aan een taaldocent van voorheen Stenden voorbereiden en aan een ambulant begeleider van Kentalis.		8 uren
Week 20/21	Interviews plannen en uitvoeren.	De taaldocent van voorheen Stenden en de ambulant begeleider van Kentalis.	8 uren
Week 23/24	Maken van het product.		Product: 16 uren
Week 25	Hoofdstuk 6: resultaten uitschrijven		8 uren
Week 26	Hoofdstuk 7: conclusies, aanbevelingen en discussie, uitschrijven		8 uren
Week 27	Uitloop-week voor hoofdstuk 7. Beginnen met hoofdstuk 8: samenvatting.		Uitloop: nader te bekijken Samenvatting: 3 uren
Week 28	Afronden onderzoeksverslag, controleren op spelling en inleveren.		6 uren
Totaal			+/- 70 uren

Dit tijdspad is gebaseerd op verwachtingen.

Bijlage 5: Procesverslag wat betreft onderzoeksplan

Oriënteren

Stap 1 van het doorlopen van de onderzoekscyclus is om je te oriënteren op je onderwerp. Dit heb ik gedaan door eerst eens te vragen of er bij mijn stageschool een vraag of een onderwerp lag die ik kon oppakken. Toen kreeg ik te horen dat er niet een specifieke vraag vanuit hen was, maar dat ik wel gebruik kon maken van onderwerpen waar bij hen veel informatie over te vinden is. Hierbij werd er geduid op meertaligheid, taalontwikkelingsstoornis (hierna TOS) en culturele differentiatie. Na zelf wat wikken en wegen heb ik besloten om een onderzoek te maken over TOS. Mijn stageschool is zelf gespecialiseerd in het onderwijzen aan kinderen met TOS en ik had er nooit van gehoord alvorens ik op deze school kwam stagelopen. Dit vond ik opmerkelijk, omdat er op deze school wel een aantal kinderen met TOS zaten en ik zelf in mijn LIO-groep vijf kinderen met TOS zou krijgen.

Na een aantal eerste bijeenkomsten van onze onderzoeksgroep in november, had ik heel wat gebrainstormd met mijn onderzoeksgroep. Zo ben ik tot de conclusie gekomen dat ik iets wilde bijdragen aan de bekendheid van TOS. Toen was het de bedoeling om te beginnen met de probleemanalyse. Na de eerste versie ingeleverd te hebben, heb ik de probleemanalyse naar Liesbeth gestuurd. Na de feedback van scriptiebegeleider Liesbeth de Boer ben ik heel erg gaan twijfelen over het onderwerp en of ik het wel moest gaan doen. Daarom heb ik in januari (8 januari) een gesprek gehad met Liesbeth de Boer over het onderwerp. Ik wilde graag weer helder voor mezelf krijgen wat ik precies wilde met dit onderwerp. Dit is met het gesprek gelukt. Wij hebben het een en ander doorgesproken over het onderwerp en zo was ik heel goed op weg geholpen. Toen heb ik de probleemanalyse afgemaakt.

Richten

Stap 2 van het doorlopen van de onderzoekscyclus is om je te richten op je onderwerp. Je maakt specifiek wat je precies wilt bereiken met je onderzoek. Dit begint met het literatuuronderzoek. Het viel mij meteen op dat er niet veel Nederlandse onderzoeken zijn over TOS en dat ik dit dus vooral in het Engels moest opzoeken. Niet erg natuurlijk, maar het kostte mij wel meer moeite. Op 13 januari hebben we een bijeenkomst gehad van ons onderzoeksgroepje. Een aantal van mijn groepsleden waren toen al toe aan het formuleren van onderzoeksvragen. Hier heb ik veel mee geholpen en ik heb tijdens de bijeenkomsten tips gegeven. Ook op 26 januari hadden we weer een bijeenkomst. Een aantal van mijn groepsleden waren al bezig met de onderzoeksfase en hadden enquêtes ontworpen. Dit maakte mij wel wat gespannen, omdat ik nog niet zo ver was. Samen hebben we teruggekeken op deze enquêtes en tips gegeven. Gelukkig had ik veel contact met Melanie (Heins) die mij wat gerust gesteld heeft over hoe ver ik was. Rond deze tijd kwam ik er ook achter dat er weinig te vinden was over de onbekendheid van TOS. Ik raakte wat in de war en wist even niet meer hoe ik verder moest. Ik was namelijk bang dat ik nu een heel ander onderwerp zou moeten kiezen. Hier heb ik met Liesbeth de Boer even mailcontact over gehad (eind januari) en dat stelde mij gerust. Ik heb laten zien hoe ver ik was en wat ik al had gevonden. Volgens Liesbeth was dat goed en was ik goed op weg.

Toen was het begin februari en begon de LIO. Ik had er enorm veel zin in. Ik sta voor groep 2. Wat ik al wel gauw merkte, was dat het veel werk was; de LIO zelf. Ik ben op maandag, dinsdag en woensdag vaak laat thuis en was dan vaak al best moe. Het werk kwam dus vooral op donderdag en vrijdag terecht, waardoor ik steeds minder tijd overhield voor mijn gevoel. Ik vond het dus lastig te combineren. Wel ben ik geleidelijk aan steeds verder gegaan met mijn onderzoeksverslag. Zo kwam ik eind februari (26 februari) aan bij de probleemstelling. Ik heb hier over na zitten denken en zo had ik mijn probleemstelling opgesteld met een hoofd- en met deelvragen. Omdat we geen bijeenkomst hadden met ons onderzoeksgroepje, heb ik met Liesbeth de Boer een gesprek gehad over mijn hoofd- en deelvragen (11 maart). Samen hebben we gespard over het kaderen en specifiek maken van de vragen. Ik heb er uiteindelijk voor gekozen om een ontwerp onderzoek te doen waarbij ik een manier zocht om TOS bekender te maken bij derde- en vierdejaarsstudenten op de pabo op het NHLStenden in Leeuwarden. Daarna kon ik verder met de planning.

Plannen

Op 25 maart hebben we nog een bijeenkomst gehad van ons onderzoeksgroepje. Iedereen heeft een korte update gegeven over hoe het ging en daarna hebben we intervisie gehad en een casus besproken. We hebben het in deze bijeenkomst niet heel uitvoerig gehad over de onderzoeken van iedereen. Ik ben zelf verder gegaan met het onderzoeksplan. Hierin heb ik bedacht wat ik precies wilde doen en wanneer ik het wilde doen. Ik moest achter de grootte van mijn onderzoeksgroep zien te komen. Dit waren alle studenten van voorheen Stenden van het derde- en vierde jaar. Voor deze informatie heb ik contact opgenomen met Hennie Annema. Ik was er al vrij snel uit dat ik een interview wilde houden met een ambulant begeleider van Kentalis en met een taaldocent die het curriculum van voorheen Stenden wat betreft taalonderwijs goed kent. Mijn onderzoeksgroep zijn de studenten en voor hen wilde ik een enquête maken om achter informatie te komen.

Doordat ik bezig ben geweest om een planning te maken, kwam ik erachter dat er helemaal niet zoveel tijd meer over was. Omdat ik daar even over in zat, heb ik weer een gesprekje gehad met Liesbeth de Boer (15 april). We hebben het even gehad over hoe de studie verder in elkaar zit en hoe veel tijd ik daadwerkelijk nog over heb. Dit gaf mij wel veel meer rust. Ik vond het fijn om er even over te praten. Na dit gesprek heb ik mijn procesverslag gemaakt. Het gaf mij rust omdat ik echt weer even een duidelijk doel voor mij had.

Participatie in de onderzoeksgroep

Ik vind dat wij als onderzoeksgroep een fijne, betrokken groep hebben. Wanneer wij bijeenkomsten hebben, wil iedereen elkaar graag helpen om oplossingen te bedenken en wil ieder elkaar helpen met adviezen geven. In de bijeenkomsten die veel over de verschillende onderzoeken gingen, heb ik niet veel kunnen inbrengen, omdat ik nog niet zo ver was als dat de rest was. Wel heb ik zo goed als mogelijk de anderen een beeld proberen bij te brengen wat ik graag wil met mijn onderzoek. Ik heb in de keren dat wij het over de onderzoeken gehad hebben, wel veel adviezen gegeven aan anderen. Ik heb geholpen met het overleggen over deelvragen voor Melanie Heins, Jildou Rondaan en Ytzen Pieter Bosje. Ook heb ik de enquêtes van hen goed bekeken en mijn mening daarover gegeven. Ik vind dus zelf dat mijn participatie voldoende was, ook al had ik zelf niet veel in te brengen. Dat gaat nog wel komen!

Succeservaringen en ervaren knelpunten

Ik heb ervaren dat ik de onderzoekscyclus een fijne manier van werken vind. Naar mijn idee is het een logische volgorde voor een onderzoek en dat was voor mij een succeservaring, omdat ik zo een compleet onderzoeksplan heb opgesteld. Dit neem ik mee voor het verdere onderzoek, waar nog een paar stappen van de onderzoekscyclus doorlopen moeten worden.

Voor het literatuuronderzoek moest ik veel bronnen doornemen, omdat er niet veel bronnen te vinden waren waar 'veel' informatie in stond. Er waren niet veel Nederlandse bronnen te vinden over onderzoeken, dus moest ik dit veelal in het Engels opzoeken. Dit vond ik wel een succeservaring, omdat dat mij toch mooi gelukt is. Ik heb echt het idee dat ik veel geleerd heb over TOS.

Een knelpunt vond ik dat het druk was. In het begin van het onderzoek had ik ook de gymopleiding, de vakspecialisatie en de plannen die gemaakt moesten worden voor rekenen en taal. Ik ervoer het allemaal als best wel druk. Ook nu ik bezig ben met het Frysk Foech, rekenen, taal, godsdienst en natuurlijk de LIO, merk ik dat het onderzoek er soms wel eens bij in schiet. Dit is een knelpunt, waar ik in het vervolg duidelijkere keuzes voor mijzelf moet maken. Dit neem ik mee voor de toekomst.

Een andere knelpunt was even dat er niet veel literatuur te vinden was over de onbekendheid van TOS. Daarom had ik mijn onderwerp over een andere boeg gegooid en ben ik juist gaan onderzoeken wat zou kunnen helpen voor het stimuleren van de bekendheid van TOS. Dit is dan weer een succeservaring, omdat dit een goed onderwerp bleek te zijn waar ik wel veel mee kon. Ik heb leuke reacties gekregen over dat ik juist iets wilde ontwerpen voor de studenten en dat dit niet vaak voorkomt: ook een fijn compliment en een succeservaring natuurlijk.

Ik ben er achter gekomen dat het goed is om een onderzoekende houding te hebben en dat het goed is dat je zelf doorbijt. Want als je zelf bij de pakken neer gaat zitten, dan lukt het niet. Het onderzoek doen vind ik erg leuk om te doen en ik merk dat ik er veel van leer.

Bijlage 6: Enquêtevragen

Opening

Beste medestudent,

Mijn naam is Tanja Altena en ik zit in de afstudeerfase van de pabo. Met mijn afstudeeronderzoek onderzoek ik een manier waarop ik TOS bekender kan maken onder de studenten.

Hierbij heb ik jouw hulp nodig. Zou jij voor mij deze enquête willen invullen? Het neemt zo'n 5 minuten van jouw tijd in beslag.

Jouw deelname zorgt voor een hogere representativiteit van mijn enquête voor mijn onderzoek. Daarom alvast dank voor jouw medewerking!

Met vriendelijke groet,
Tanja Altena

Enquête

1. Weet jij wat de afkorting TOS betekent?
 - ☐ Nee.
 - ☐ Ik heb er wel eens van gehoord, maar weet niet precies wat het betekent.
 - ☐ Ja, het betekent ...

Tussentekst:

TOS is een afkorting voor TaalOntwikkelingsStoornis.

2. Heb jij al eens informatie gekregen over TOS? Er zijn meerdere antwoorden mogelijk.
 - ☐ Nee.
 - ☐ Ik weet het niet zeker.
 - ☐ Ja, via de opleiding.
 - ☐ Ja, via mijn stageplek.
 - ☐ Ja, op een andere manier: ...
3. Hoeveel weet jij over TOS? Er zijn meerdere antwoorden mogelijk.
 - ☐ Ik weet wat de afkorting TOS betekent.
 - ☐ Ik weet wat de kenmerken van TOS zijn
 - ☐ Ik kan door kenmerken van TOS beoordelen of een kind TOS zou kunnen hebben.
 - ☐ Ik weet wat ik in de klas kan doen aan taalstimulering.
 - ☐ Ik weet wat ik in de klas kan doen aan taalstimulering specifiek gericht op TOS.

Tussentekst:

TOS is een afkorting voor TaalOntwikkelingsStoornis. Het is een neurocognitieve ontwikkelingsstoornis, wat betekent dat er een verandering in de hersenen plaatsvindt waardoor je denkvermogen achteruit gaat. Kinderen met TOS hebben een zwakke taalvaardigheid. Ze kunnen moeite hebben met taal in alle aspecten, zoals gesproken taal (productie en begrip), maar ook geschreven taal (schrift en lezen). Kinderen met TOS hebben naast taalproblemen vaak ook andere, kleinere, subtiele problemen, zoals: moeite met auditieve verwerking of verminderde executieve functies, als geheugen en aandacht. Het klinkt misschien alsof een taalontwikkelingsstoornis lijkt op een taalachterstand, maar niets is minder waar. Een taalachterstand haalt een kind, door rijk taalaanbod, in principe op ten duur weer in. Bij een taalontwikkelingsstoornis helpt alleen 'een rijk taalaanbod niet', maar is echt gespecialiseerde behandeling nodig. Een taalontwikkelingsstoornis zal ook altijd blijven.

4. Heb jij al eens te maken gehad met een kind dat TOS heeft?

- Nee.
- Nu ik deze enquête invul, denk ik misschien van wel.
- Ja, maar niet op mijn stageplek.
- Ja, op mijn stageplek.

Tussentekst:

Om te weten te komen hoe groot het probleem is, wordt er vaak gekeken naar de voorkomendheid van het bepaalde probleem. Zo ook bij een taalontwikkelingsstoornis: een taalontwikkelingsstoornis heeft een prevalentiecijfer (hoeveel mensen op een bepaald moment een bepaalde ziekte of aandoening hebben in percentages) van 7,4% op kinderen van 5 tot 12 jaar. De relatieve onbekendheid van een TOS ligt hem dus niet aan de voorkomendheid van het probleem. “Bekendere stoornissen” zoals autisme of ADHD hebben namelijk een lager prevalentiecijfer (respectievelijk 1% en 5%).

Doordat ik afgelopen twee jaar stage heb gelopen op een school die zich onder andere veel bezighoudt met TOS, ben ik mij er bewust van geworden hoe weinig tot niets ik eigenlijk over deze stoornis wist. Daarom wil ik in mijn afstudeeronderzoek uitzoeken op welke manier ik TOS bekender kan maken onder de studenten, omdat er naar mijn mening te weinig aandacht gegeven wordt aan TOS op de opleiding (in het oude curriculum).

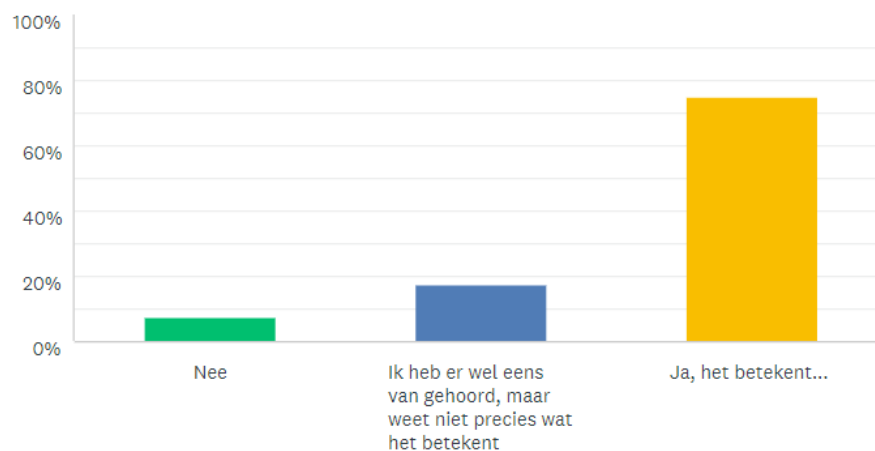
5. Zou jij, na deze informatie en naar aanleiding van deze enquête, meer willen leren en weten over TOS?
 - Nee.
 - Ja, het zou een vast onderdeel in het curriculum voor taal op de pabo moeten zijn.
 - Anders: ...
6. Hoe onthoud jij informatie over een bepaald onderwerp het beste?
 - Door een samenvattend en tastbaar overzicht te hebben over het onderwerp die je er altijd bij kunt pakken (infographic).
 - Door een boek te lezen over het onderwerp.
 - Door een eenmalig hoorcollege te volgen over het onderwerp.
 - Door een eenmalige workshop te volgen over het onderwerp.
 - Een combinatie van deze punten, namelijk...

Bedankt voor jouw medewerking aan deze enquête!

Bijlage 7: Enquêteresultaten

Vraag 1: Weet jij wat de afkorting TOS betekent?

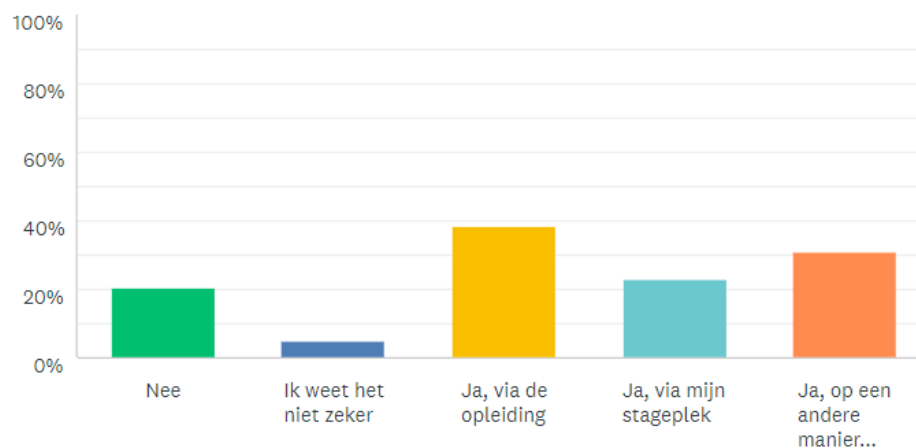
Beantwoord: 40 Overgeslagen: 0

Antwoordkeuzen	Percentages	Reacties
Nee	7,5%	3
Ik heb er wel eens van gehoord, maar weet niet precies wat het betekent	17,5%	7
Ja, het betekent...	75%	30
Van de 30 reacties zijn 29 juist		

Vraag 2: Heb jij al eens informatie gekregen over TOS? Er zijn meerdere antwoorden mogelijk.

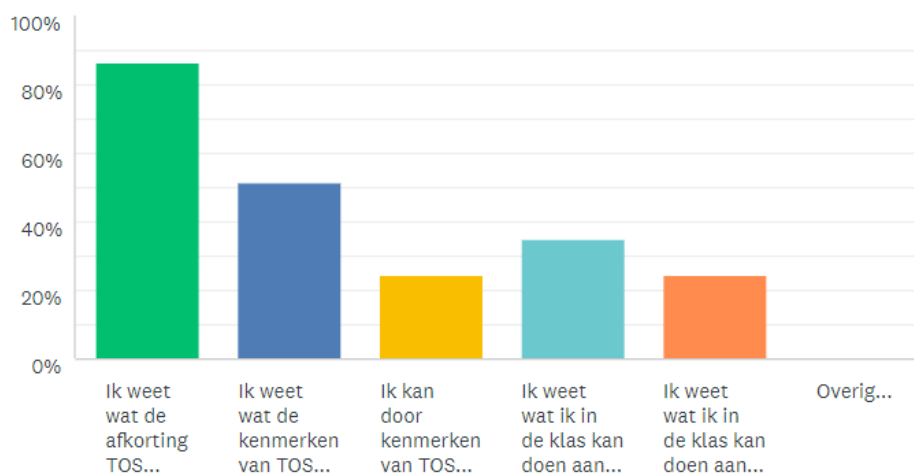
Beantwoord: 39 Overgeslagen: 1

Antwoordkeuzen	Percentages	Reacties
Nee	20,51%	8
Ik weet het niet zeker	5,13%	2
Ja, via de opleiding	38,46%	15
Ja, via mijn stageplek	23,08%	9
Ja, op een andere manier...	30,77%	12
Profileringsonderzoek jaar 3		7
Van Tanja Altena zelf		1
Studiegenoten		1
Broertje heeft TOS		1
Van een ouder van een kind die ik ken		1
Stagebegeleiding coaching		1

Vraag 3: Hoeveel weet jij over TOS? Er zijn meerdere antwoorden mogelijk.

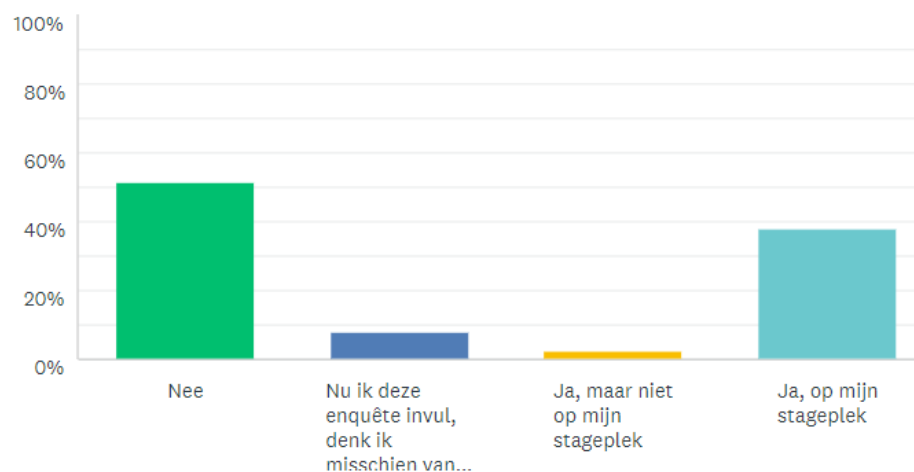
Beantwoord: 37 Overgeslagen: 3

Antwoordkeuzen	Percentages	Reacties
Ik weet wat de afkorting TOS betekent	86,49%	32
Ik weet wat de kenmerken van TOS zijn	51,35%	19
Ik kan door kenmerken van TOS beoordelen of een kind TOS zou kunnen hebben	24,32%	9
Ik weet wat ik in de klas kan doen aan taalstimulering	35,14%	13
Ik weet wat ik in de klas kan doen aan taalstimulering specifiek gericht op TOS	24,32%	9
Overig...	0%	0

Vraag 4: Heb jij al eens te maken gehad met een kind dat TOS heeft?

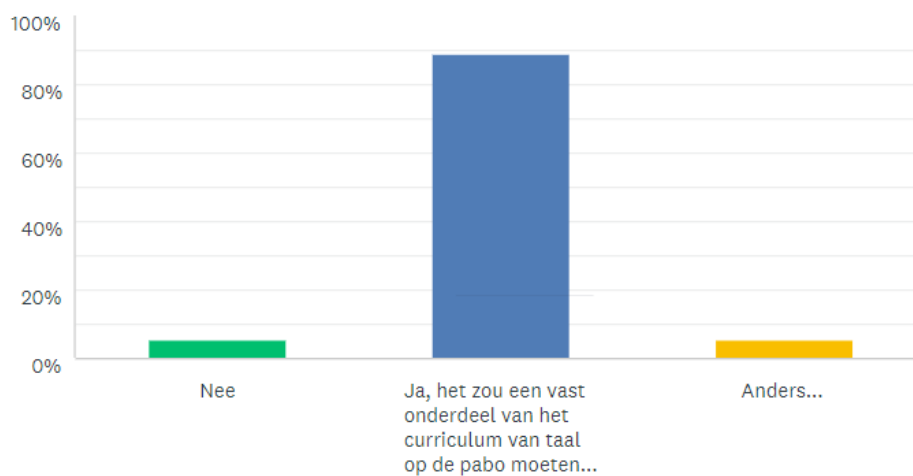
Beantwoord: 37 Overgeslagen: 3

Antwoordkeuzen	Percentages	Reacties
Nee	51,35%	19
Nu ik deze enquête invul, denk ik misschien van wel	8,11%	3
Ja, maar niet op mijn stageplek	2,7%	1
Ja, op mijn stageplek	37,84%	14

Vraag 5: Zou jij, na deze informatie en naar aanleiding van deze enquête, meer willen leren en weten over TOS?

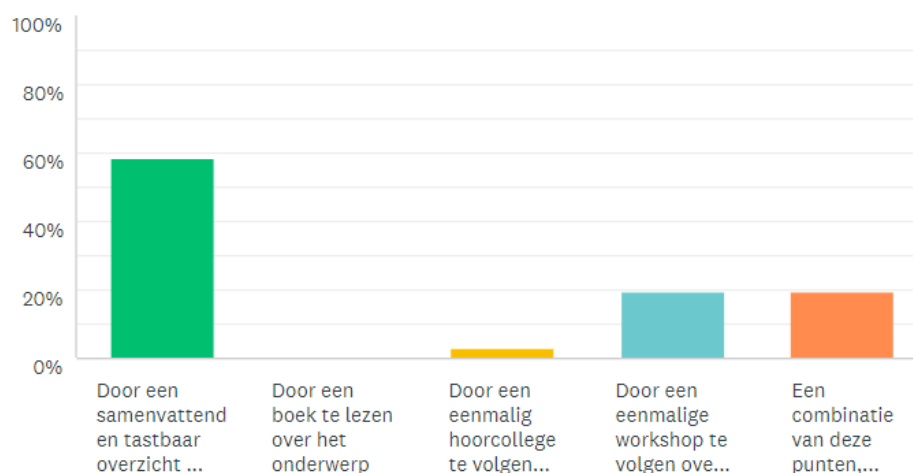
Beantwoord: 36 Overgeslagen: 4

Antwoordkeuzen	Percentages	Reacties
Nee	5,56%	2
Ja, het zou een vast onderdeel van het curriculum van taal op de pabo moeten zijn	88,89%	32
Anders...	5,56%	2
Er is in de taallessen op de pabo wel aandacht aan besteedt.		1
Ja, maar eerder in de vorm van een college/workshops. Een eenvoudige praktische aanpak die goed toepasbaar is in het onderwijs.		1

Vraag 6: Hoe onthoud jij informatie over een bepaald onderwerp het beste?

Beantwoord: 36 Overgeslagen: 4

Antwoordkeuzen	Percentages	Reacties
Door een samenvattend en tastbaar overzicht te hebben over het onderwerp die je er altijd bij kunt pakken (infographic)	58,33%	21
Door een boek te lezen over het onderwerp	0%	0
Door een eenmalig hoorcollege te volgen over het onderwerp	2,78%	1
Door een eenmalige workshop te volgen over het onderwerp	19,44%	7
Een combinatie van deze punten, namelijk...	19,44%	7
Is afhankelijk van het thema		1
Infographic + boek		1
Infographic + hoorcolleges		1
Infographic + workshop		2
Infographic + hoorcollege/workshop		1
Hoorcollege met duidelijke uitleg en dan als onderwerp op een taaltoets, zodat je moet gaan leren.		1

Bijlage 8: Interview met taaldocent Liesbeth de Boer – 2 juli 2021

- ***Wat doet u voor werkzaamheden?***

Ik ben aangenomen als logopedist op de pabo van het NHLStenden in 2001. Als logopedist ging ik pabo studenten begeleiden in stem en articulatie en expressie. Ook werd ik ingezet op het screenen van eerstejaars pabostudenten. Deze studenten werden dan gescreend op stem- en spraakproblemen. Zo werd er van te voren bekeken of dit beroep wel een goede keuze zou zijn voor deze studenten. Naast het screenen heb ik eerstejaars studenten les gegeven over adem halen, de stem, de spraak en de houding. Deze lessen werden dan gekoppeld aan colleges over vertellen en drama. Bij de tweedejaars heb ik lesgegeven in musicals. Bij de derdejaars ging ik bij de lessen meer in op het signaleren van spraak- en taalstoornissen bij kinderen. Hier leerden studenten hoe je dergelijke taal- en spraakstoornissen kon signaleren en herkennen.

In de tussentijd heb ik een studie Nederlandse taal gedaan. Hierdoor werd ik ook bevoegd om taalcolleges te geven. Zo heb ik colleges gegeven over dyslexie, maar ook andere leesproblemen. Op een gegeven moment werden dit beide zaken: Nederlands en logopedie.

Bij het nieuwe curriculum werden logopedische zaken eruit gehouden. Door een fusie tussen scholen die een verschillende visie hadden op het logopedische gedeelte, is dit eruit bezuinigd. Ook kwam dit door personeelsproblemen: op andere locaties waren hier geen docenten voor. Dit was erg jammer. Ik ben destijds ook aan het werk geweest als leerkracht in het basisonderwijs.

In jaar 3 kwam dan het thema spraak- en taalstoornissen aan bod. Destijds werd het screenen van eerstejaarsstudenten opgelost door logopedie-studenten. Die deden dan de screenings bij pabostudenten. De opleiding logopedie heeft dat op ten duur uit het programma gehaald helaas. Ook was er geen geld beschikbaar om dit anders op te lossen.

Gaandeweg is er steeds minder logopedie te vinden in het curriculum van de pabo.

Mijn missie is dan ook altijd geweest en zal ook altijd blijven: Studenten leren om spraak- en taalstoornissen te signaleren.

- ***Heeft u zelf al wel eens van TOS gehoord?***

Ja. Ik heb in het werkveld met TOS te maken gehad. Dit werd toe nog niet echt TOS genoemd, maar het werd geschaald onder spraak- taalstoornissen. Mede door mijn opleiding tot logopediste weet ik TOS te signaleren en weet ik hoe ik hen moet begeleiden.

- ***Heeft u zelf wel eens te maken gehad met een kind of volwassene met TOS?***

Ja, volop. Ik heb in het speciaal basisonderwijs gewerkt. Daar kwam TOS regelmatig voor en dan vaak nog in combinatie met gedragsproblematiek of cognitieve problematiek. Er werd toen nog veel gesproken over een spraak-/taalprobleem. Er kwam dan ook veel voor dat er in de moedertaal al sprake was van TOS.

- ***Wat vindt u zelf van TOS?***

- ***Wat weet u zelf van TOS?***

Als het goed is weet ik hoe ik TOS moet herkennen en begeleiden. Ik heb van 1990 tot 2000 als logopedist in het speciaal onderwijs gewerkt. Vanaf 2000 heb ik gewerkt in het reguliere basisonderwijs als leerkracht. Wel wist ik door mijn logopedische verleden hoe ik taal- en spraakstoornissen moest herkennen. Ik heb in mijn carrière veel kinderen door kunnen verwijzen.

Toen was het ook gewoonlijk dat in eind groep 2 alle kinderen gescreend werden op logopedie. Dat is nu helaas niet meer zo. Dit was het geval tot en met ongeveer 2000.

In het derde jaar volgen jullie allemaal een minor. Ik heb de minor 'het jonge kind' geadviseerd om ook logopedie in de minor op te nemen. Dit vooral gericht op het signaleren van spraak- en taalproblemen. De leerkrachten moeten als het ware gecoacht worden. Er wordt steeds meer van leerkrachten verwacht in de klas, dus leerkrachten moeten hier ook op uitgerust zijn.

- ***Is er ook aandacht geweest in het oude curriculum voor TOS?***

Er was inderdaad aandacht in het oude curriculum voor TOS. Dit onderdeel werd gezien als onderdeel van spraak- en taalproblematiek. Dit viel onder het kopje 'zorg'. Eigenlijk werd het dus niet als een op

zichzelf staand onderwerp aangeboden. Ook zijn er natuurlijk meer verschillende spraak- en taalproblematieken en er moesten dus meer besproken worden dan alleen TOS.

- ***In welke mate werd informatie over TOS aangeboden?***

Zoals hierboven aangegeven. TOS was onderdeel van spraak- taalproblematiek in het blok 'zorg'. In de lessen over spraak- en taalproblematiek werd dus ook aandacht besteedt aan TOS.

- ***Hoe werd informatie over TOS aangeboden (workshop, hoorcollege, onderdeel, etc.)?***

Het was vooral in de vorm van een hoorcollege. Dit hoorcollege ging dan over het signaleren van spraak- en taalproblemen. Er was een opdracht dat je op stage een observatie moest doen van een kind met een spraak- of taalstoornis. Misschien is dit de pech die jullie gehad hebben van dat jullie aan het eind zaten van het oude curriculum. Misschien is dat door alle andere onderwerpen niet meer dusdanig aan bod gekomen. Het zou in het eerste half jaar van het derde jaar moeten zitten.

Zelf geef ik les aan pabo-verkort. Die studenten moesten naar aanleiding van zo'n observatie ook een presentatie geven. Daarom weet ik dat deze studenten hier nog wel mee in aanraking geweest zijn. Ik vind dat kennis gedeeld moet worden. De onderzoeken die studenten doen, moeten ook met elkaar gedeeld worden. Misschien is niet iedereen in aanraking geweest met TOS, maar door kennis te delen met elkaar leer je toch bij over een (andere) bepaalde stoornis. In het derde jaar is er waarschijnlijk dus wel onderzoek gedaan, maar niet iedereen heeft hierbij een spraak-/taalstoornis onderzocht of is in aanraking geweest met TOS. Dat is een van de nadelen van de pabo: het is een brede opleiding.

- ***Wat vond u zelf van de mate en de manier waarop de informatie werd aangeboden?***

Er zou misschien meer informatie aangeboden kunnen worden over TOS. Dit vind ik in het algemeen al van logopedie. Dit moet eigenlijk weer meer op de kaart gezet worden. Ik vind dan ook dat het beter kan. Gedragsproblematiek zou ook meer onder de aandacht moeten komen. Een taal-/spraakstoornis gaat vaak gepaard met gedragsproblematiek.

- ***Is er aandacht voor TOS in het nieuwe DBE curriculum?***

Ja, er is aandacht voor TOS in het nieuwe DBE curriculum. Dit wordt expliciet in het derde jaar van de opleiding aangeboden. In de flankerende lijn is TOS dus opgenomen. Het is opgenomen onder het onderwerp 'zorg'. Het valt onder spraak- en taalstoornissen en TOS. TOS wordt hierbij gezien als een primaire spraak-/taalstoornis. Een voorbeeld: stotteren komt ook aan bod nu.

Dat TOS opgenomen is in het huidige curriculum, komt ook deels door jouw scriptie, Tanja! Doordat ik hoorde van het onderwerp, vond ik dat er wel wat meer aandacht voor deze spraak-/taalstoornis mocht komen. Je hebt het onderwerp als het ware weer even 'onder de aandacht' gebracht.

- ***In welke mate wordt er nu informatie over TOS aangeboden?***

Zie het antwoord bij de volgende vraag.

- ***Hoe wordt informatie over TOS aangeboden in het DBE curriculum?***

In het tweede semester van het derde jaar is er bij de flankerende lijn Nederlandse taal een optie om een specialisatie te kiezen op het gebied van spraak- en taalproblematiek. Daarbij is TOS ook opgenomen. De studenten moeten namelijk een onderzoekje doen over een talig onderwerp. Denk dan bijvoorbeeld aan stotteren en TOS. De studenten krijgen lessen over dit onderwerp en moeten daar vervolgens een onderzoekje naar doen. Dit is zelfstudie en deels dus praktijk. TOS komt dus al wel meer in de flankerende lijn voor.

Ik heb gevraagd aan de docenten van de specialisatie 'het jonge kind' of zij logopedie een plekje willen geven in hun lesprogramma. Ik vind het namelijk belangrijk dat studenten in ieder geval op de hoogte zijn van TOS en weten hoe zij spraak- en taalproblemen kunnen signaleren.

Ook zou ik graag willen dat er meer gebruik wordt gemaakt van real-life vraagstukken uit de praktijk van logopedie. Meer real-life vraagstukken over spraak- en taalstoornissen. Met dit vraagstuk zouden studenten dan een onderzoek kunnen uitvoeren en doen.

- ***Had u dit ook anders willen zien?***

Het mooiste zou zijn dat logopedie weer een onderdeel van het programma op de pabo wordt. Ik vind dat studenten op de hoogte moeten zijn over spraak- en taalproblemen en dat beginnende leerkrachten dus in ieder geval weten hoe ze een bepaalde spraak- of taalstoornis moeten signaleren.

- ***Wat vindt u van het gegeven dat ik onderzoek doe naar een manier om TOS bekender te krijgen onder de studenten?***

Ik vind het heel fijn. Het heeft mij inzicht gegeven over wat ik eigenlijk wil dat studenten leren over logopedie en andere aspecten van spraak- en taalstoornissen. Het is een mooi onderwerp dat je uitgekozen hebt. Het mooie van deze scriptie is dat ik er meteen heel bewust van werd! Daardoor heb ik ook al het een en ander kunnen 'uitzetten'. Ik heb het nog niet vaak meegemaakt dat studenten iets willen veranderen aan het programma op de pabo.

- ***Uit de enquête blijkt dat het overduidelijke merendeel meer zou willen leren over TOS. Ook heeft een duidelijk merendeel gekozen voor informatie te krijgen door middel van een tastbaar voorwerp/samenvatting die zij er vaker bij kunnen pakken. Ik wil graag deze 'tastbare samenvattingen' gaan maken aan de hand van een infographic. Zou u interesse hebben in het gebruiken van deze infographics?***

Ik heb zeker interesse in het gebruiken van deze infographics. Die kan ik goed inzetten bij mijn lessen!

- ***Zou u, wanneer ik deze infographics klaar heb, deze willen bekijken op bruikbaarheid voor in de colleges? En of u deze infographics zou willen gebruiken?***

Ja, natuurlijk wil ik deze infographics voor jou bekijken! Ik ben heel erg benieuwd.

Bijlage 9: Interview met ambulant begeleider Gerdien Kamphuis – 5 juli 2021

- ***Wat doet u voor werkzaamheden?***

De basis van mijn werkzaamheden is om kinderen met TOS te helpen zodat zij kunnen deelnemen aan het reguliere basisonderwijs. Ik help onder andere om leraren kennis te geven over TOS en hen te helpen met het aanpassen van hun onderwijs zodat zij kinderen met TOS in de klas ook genoeg aandacht kunnen geven. Soms help ik zelf ook de kinderen. Dan geef ik hen individuele aandacht en oefening. Ook doe ik aan expertiseoverdracht. Dit is voorlichting en scholing. Ik geef bepaalde workshops over allerlei verschillende 'deelonderwerpen' van TOS. Deze voorlichtingen en scholingen zijn bedoeld voor onder andere reguliere en speciale basisonderwijs-scholen. De ***school is een mediumsetting. Ik heb dan ook meer tijd om hier de docenten op te leiden, omdat er op de school zelf ook van alles gebeurt omtrent begeleiding van kinderen met TOS. De school heeft er als het ware voor 'gekozen'. Verder heb ik natuurlijk ook mijn eigen vergaderingen en intervisie. Dit hoort bij het werk als ambulant begeleider. Ik volg ook cursussen om mijn eigen expertise op peil te houden.

- ***Hoe bent u bij Kentalis terecht gekomen?***

Ik was een leerkracht in het basisonderwijs. Daarvoor ben ik logopediste geweest. Ik miste nog iets. Eigenlijk kwam ik erachter dat ik onderwijs en logopedie graag met elkaar wilde combineren. Toen heb ik hier informatie over opgezocht en zo kwam ik bij Kentalis terecht. Hier vond ik mijn plekje. Logopedie en onderwijs sloten hier mooi op elkaar aan.

- ***Hoe bent u in aanraking gekomen met de taalstoornis TOS?***

Ik ben met TOS in aanraking gekomen via mijn werk als logopedist. Ik heb toen een keer een samenwerking gehad met een ambulant begeleider. Samen met haar begeleidde ik een jongetje dat TOS had. Dat was toen de combinatie onderwijs en logopedie bij mij aansloeg. Zo ben ik uiteindelijk ook bij Kentalis terechtgekomen: via dat ene jongetje en zijn begeleider.

- ***Zoals u misschien al weet, doe ik mijn scriptie over de bekendheid van TOS onder studenten en hoe ik die bekendheid het beste kan bereiken. Zou u het een goed idee vinden om TOS een plekje te geven in het curriculum op de pabo? Waarom?***

Dat is zeker idee. Ik heb als logopedist ook wel eens voorlichtingen gegeven op de pabo. Dat was in de regio rond Zwolle. Ik weet dat Kentalis af en toe voorlichtingen geeft aan studenten. Dit doen ze dus ook wel eens op de pabo. Theoretisch zou het vooral mooi zijn dat studenten spraak- en taalproblemen zouden kunnen signaleren. Hoe vroeger je erbij bent, hoe beter het is voor de ontwikkeling van het kind. Hoe eerder TOS wordt gesignaleerd, des te beter wij het kind met TOS kunnen begeleiden en helpen.

- ***Wat zou informatie zijn die dan aangeboden zou moeten worden?***

Dan komt het eerst in mij op dat studenten geïnstrueerd zouden moeten worden over de kenmerken van TOS en het signaleren van TOS. Een leerkracht zou dan zo vroeg mogelijk een kind met TOS kunnen herkennen, zodat er begeleiding voor het kind gerealiseerd kan worden. Een leerkracht moet dan dus vooral weten wat de kenmerken zijn en hoe je moet signaleren. Als er eenmaal TOS geconstateerd is bij een kind, komt er vaak begeleiding bij.

- ***Naar aanleiding van een enquête die ik verspreid heb onder de studenten, wil ik graag infographics gaan maken. Dit zijn samenvattende, vrolijke plaatjes waarop informatie te vinden is over TOS voor de beginnende leerkracht. Ik heb op dit moment het plan om 3 infographics te maken: 1. Over TOS, 2. Over kenmerken van TOS/hoe te herkennen, 3. Tips om kinderen met TOS te begeleiden in de klas. Denkt u dat dit goede 'sub-onderwerpen' zijn om te weten als beginnende leerkracht?***

Ja, ik denk dat dit een hele mooie onderverdeling is. Ik zou het mooi vinden als je deze infographics ook naar mij zou willen sturen. Ik zou ze graag willen zien en wie weet kan ik deze ook goed gebruiken.

- ***Kunt u mij vertellen wat u vindt dat een beginnende leerkracht moet weten over...***

(1) TOS, (2) hoe TOS te herkennen is/waar je het beste op kunt letten en (3) tips om kinderen met TOS te begeleiden in de klas?

Jij had een mail naar mij toegestuurd waarin je al een aantal voorbeeldvragen voor mij gezet had zodat ik een indicatie had van wat je mij zou gaan vragen. Naar aanleiding van die vragen heb ik een mail voor jou klaargezet waarin ik een aantal tips heb gezet die je hiervoor kunt gebruiken. Dit zijn sites, filmpjes en posters, maar ook een handboek. Ik hoop dat je daar veel aan hebt!

Een tip die ik nog wel graag mee wil geven die ik heel belangrijk vind bij het begeleiden van de kinderen in de klas: zorg ervoor dat je de woorden en zinnen goed teruggeeft. Zo kunnen de kinderen leren hoe het eigenlijk echt moet 'klinken'. Zo geef je ze steeds het goede voorbeeld.

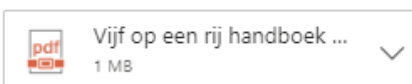
Een paar tips

Kamphuis, Gerdien <g.kamphuis@kentalis.nl>

Ma 5-7-2021 14:44

Aan: Tanja Altena

Hoi Tanja,

Nog even een paar tips op een rij:

TOS check app [Beoordeel de spraak- en taalontwikkeling met de TOS-check app! | Kentalis](#)

Poster 'Heeft Jos een TOS?' [Posters Jos heeft een TOS - Wereld Tos Dag](#)

You tube filmpje [Herken de signalen van een taalontwikkelingsstoornis - YouTube](#)

Website met veel informatie voor in de klas www.tosinbeeld.nl

Tips voor leerkrachten, 'Vijf op een rij', zie bijlage.

Veel succes!

Met vriendelijke groet,
Gerdien Kamphuis

Ambulant Begeleider gebied Friesland

Werkdagen ma di wo do

Tel. 06 22506600

@ g.kamphuis@kentalis.nl

Koninklijke Kentalis

Dienst Ambulante Begeleiding

Postadres: De Skelp, Wetterwille 70, 9207 BK Drachten

T 050-5331816

I www.kentalis.nl

Cursus op school?

Mail naar aanbodad-noord@kentalis.nl

Individuele cursus?

Kijk op www.kentalisshop.nl

- **Wat lijkt u de meest ideale situatie om studenten op te leiden om TOS problematiek te signaleren? Dus in het aanbod van TOS op de pabo?**

Het is belangrijk om informatie aan te bieden op een, voor studenten, aantrekkelijke manier. Ik zou zelf bijvoorbeeld kiezen voor een interactieve workshop, zodat je veel aan de slag gaat met vragen en ervaringen. Kentalis heeft hiervoor ook een geschikte cursus. Dit is de cursus 'TOS-beleving'. In deze cursus wordt ingegaan over hoe het eigenlijk is om een TOS te hebben. Door middel van informatie

over taalbegrip, zinsbouw en spraakmoeilijkheden worden oefeningetjes aangeboden. Het aanbieden van videomateriaal, waarbij mooie voorbeelden te zien zijn, werken ook vaak goed.

- ***Ik heb een aantal workshops van Kentalis bijgewoond die door jou gegeven werden, maar zouden zulke workshops ook als gastcolleges kunnen dienen voor op de pabo? Beter gezegd; zouden studenten ook zo'n workshop moeten hebben?***

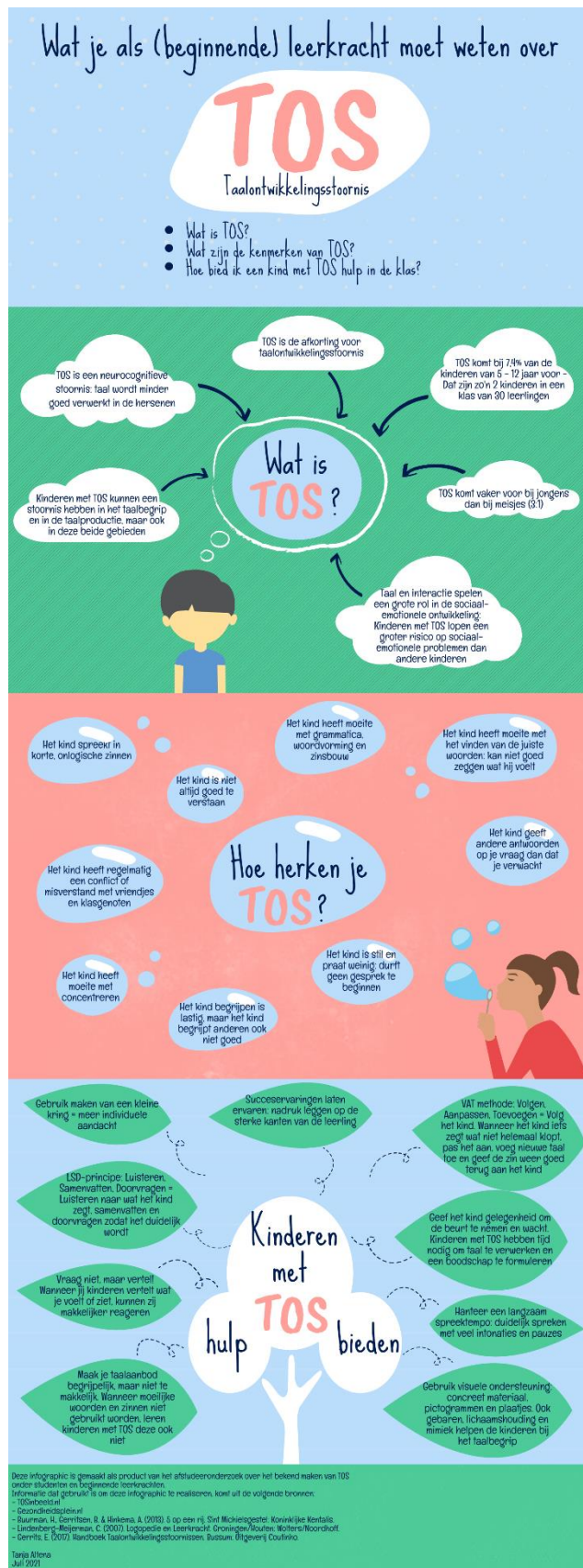
Bij Kentalis worden vaak hele specifieke workshops gegeven. Dit zijn dan workshops die echt ingaan op bijvoorbeeld de beginnende geletterdheid of de verstaanbaarheid. Die zouden minder geschikt zijn voor studenten (op de pabo). De vorm waarin wij die workshops geven, zou wel goed zijn!

- ***Zou een samenwerking pabo – Kentalis een goed idee zijn?***

Ja, natuurlijk! Daar staat Kentalis ook voor open. Her en der is dit ook het geval en worden er ook al workshops en dergelijke gegeven. Denk hierbij ook aan gastlessen.

Bijlage 10: Infographic over TOS

De infographic is hieronder als plaatje te bekijken, maar is duidelijker te zien via de onderstaande link. Daar is hij groter te bekijken. <https://create.piktochart.com/output/55231597-wat-je-als-beginnende-leerkracht-moet-weten-over-tos>

Bijlage 11: Procesverslag wat betreft het onderzoek

In bijlage 5 is het procesverslag te vinden wat betreft het onderzoeksplan. In deze bijlage ga ik verder met de onderzoekscyclus. In dit procesverslag reflecteer ik op het ontwerpen, het verzamelen, het analyseren en concluderen en het eindproduct. Het presenteren wordt besproken tijdens de verdediging.

Inlevermoment

Het onderzoeksplan heb ik vrijdag 16 april opgestuurd. Op dinsdag 11 mei heb ik feedback gekregen. De dag erna, woensdag 12 mei, heb ik het onderzoeksplan weer opnieuw toegestuurd zodat het daarna ook naar de tweede beoordelaar kon. Helaas is het toen niet helemaal goed gegaan, omdat mijn scriptiebegeleider het mailtje over het hoofd gezien had. Op 28 mei heb ik het verbeterde verslag toen opnieuw opgestuurd, waardoor ik ook laat mijn feedback weer kreeg.

Ontwerpen

In de tussentijd ben ik begonnen met het maken van een enquête. Deze enquête was een groot onderdeel van mijn onderzoek. Toen ik de enquête gemaakt heb, heb ik deze in SurveyMonkey gezet, een programma voor online enquêtes en andere vragenlijsten. Ik ben erachter gekomen hoe dit programma werkt en ik vind het een handig programma. Op vrijdag 11 juni heb ik een overleg gehad met mijn scriptiebegeleider om de enquêtevragen te bespreken. We hebben besloten dat er een paar dingen anders moesten en die heb ik die middags gelijk aangepast. Daarna heb ik de enquêtelink en het berichtje doorgestuurd, zodat het op BlackBoard o.i.d. kon worden gezet. Door communicatienisverstandten is dit niet goed gelukt. Ik kreeg geen contact en heb daarom mijn enquête via Hennie Annema laten versturen. Dit is gelukt.

Daarna ben ik aan de slag geweest met het ontwerpen en inplannen van afspraken voor het afnemen van twee interviews. Een met een ambulant begeleider van Kentalis en de ander met een taaldocent (en tevens scriptiebegeleider) van de pabo van het NHLStenden in Leeuwarden. Ik heb met beide een afspraak ingepland en daarna ben ik aan de slag gegaan met het opstellen van vragen om tijdens de interviews te vragen. Het interview met de taaldocent zou plaatsvinden op 2 juli 2021 en het interview met de ambulant begeleider zou plaatsvinden op 5 juli 2021.

Verzamelen

Na het ontwerpen van de enquêtes en de interviews is het verzamelen van de resultaten begonnen. Met het verzamelen heb ik antwoorden gevonden op de 3 theoretische deelvragen door literatuurstudie te doen en de theorie te gebruiken die ik in het theoretisch kader ook gebruikt heb. Deze literatuurstudie ging goed en ik kon de theorie vinden die ik nodig had. Hierna heb ik mijn interviews uitgewerkt. Ik merkte dat ik het soms nog best lastig vond om voor de geest te halen wat de antwoorden waren van de gevraagden. Gelukkig had ik wel veel aantekeningen gemaakt en steekwoorden opgeschreven, zodat ik er toch nog een doorlopend verhaal van kon maken.

Voordat ik aan de slag ben gegaan met de deelvragen, heb ik de feedback toegepast op het onderzoeksplan. Ik heb dus eerst mijn verslag bijgewerkt. Dit vond ik nog best veel werk, omdat ik over alles 'nog eens' na moest denken. Ik begon bij sommige onderdelen ook te twijfelen. Vooral bij het theoretisch kader vond ik het lastig wanneer het nu goed was of niet.

Daarna ben ik aan de slag gegaan met de resultaten. Ik heb de deelvragen beantwoord en grafieken gemaakt van de enquête-uitslagen. De grafieken maken ging goed. Hierbij kon ik al veel gebruiken van SurveyMonkey zelf en ik heb zelf tabellen gemaakt om ze duidelijker te maken.

Analyseren en concluderen

Bij het analyseren moest ik goed kijken naar de deelvragen. De resultaten moesten geanalyseerd worden, waarna er een conclusie geschreven moest worden. Ik vond het best lastig om echt de resultaten op de deelvragen goed te analyseren op belangrijke punten en minder belangrijke punten. Naar mijn idee is mijn conclusie dan ook te lang geworden. Ik weet echter niet goed wat ik weg moet laten. Ik hoop dat ik hier na de eerste keer inleveren een goede tip over ontvang. Het conclusie schrijven vond ik dus oprecht lastig. Het is eigenlijk een soort 'slotwoord'. Ook de aanbevelingen en

discussie hoorden hierbij. Hier wist ik al wel wat ik wilde opschrijven, alleen moest het er nog even komen te staan.

Wel heb ik duidelijk gemaakt dat uit de resultaten gekomen is dat er een infographic gemaakt moest worden. Deze infographic is ontstaan door de belangrijkste resultaten op de deelvragen te filteren.

Het eindproduct

Naar aanleiding van de resultaten op de deelvragen en de conclusie heb ik een eindproduct gemaakt. Het eindproduct is te bekijken in bijlage 10. Ik heb er veel werk van gehad en ik vond het erg leuk om te maken. Het programma dat ik gebruikt heb, is 'Piktochart'. Ik heb geleerd hoe dit programma in elkaar zit en wat je er allemaal mee kunt. Ik denk er aan om dit programma in de toekomst misschien vaker te gebruiken. Ik ben best trots op het eindproduct en ik hoop dat het bruikbaar is om op de opleiding te gebruiken.

Participatie in de onderzoeksgroep

Wij hadden een fijne onderzoeksgroep om mee samen te werken. Helaas hadden we vanaf het moment dat ik mijn onderzoeksplan ingeleverd heb, weinig bijeenkomsten meer gehad. We hadden nog een bijeenkomst op 29 april, maar toen had ik niets in te brengen, omdat ik nog op feedback wachtte. Ik heb toen vooral anderen geholpen of raad gegeven en geluisterd. Later, 27 mei, hebben we nog een fysieke terugkomdag op school gehad waarbij we workshops gedaan hebben. Toen ben ik een aantal leden van de onderzoeksgroep ook tegengekomen, wat wel weer erg leuk was. Het was voor mij de eerste keer sinds maart 2020 dat ik weer op school ben geweest. Het was fijn om veel van je medestudenten weer even te zien en te spreken! Voor een specifiekere omschrijving verwijs ik naar de participatie in de onderzoeksgroep in het procesverslag wat betreft onderzoeksplan (bijlage 5). We hebben namelijk geen verdere bijeenkomsten meer gehad, maar ik heb wel veel contact gehad met Melanie (Heins) die mij een enkele keer nog geholpen heeft.

Succeservaringen en knelpunten

Ik vond het fijn om met de onderzoekscyclus te werken. Het is duidelijk waar je aan toe bent en wat de volgorde is in zo'n onderzoek. Wat ik wel ervaren heb, is dat ik het onderzoek erg druk vind om naast de LIO te doen. Als je een drukke LIO-stage hebt, waarin veel op jou gerekend wordt, is het lastig om tijd te vinden om flink aan de slag te gaan met jouw afstudeeronderzoek. Hier heb ik wel moeite mee gehad en enigszins baal ik dus ook dat ik in de vakantie nog aan de slag moest, omdat ik zelf ook echt wel toe was aan meer rust. Wel is het fijn dat ik nu de tijd heb om lekker door te werken.

Een knelpunt dat ik gehad heb, is dat ik heb getwijfeld over mijn hoofdvraag. Toen ik bezig was met mijn conclusie, kwam ik erachter dat ik niet helemaal antwoord kon geven op mijn hoofdvraag, omdat ik niet kon testen of de infographic dan ook daadwerkelijk helpt om TOS bekender te maken onder de studenten. Dit heb ik opgelost door in de discussie aan te geven dat er een vervolgonderzoek op dat onderwerp zou moeten komen, om alsnog achter dat antwoord te komen.

Wel ben ik trots op hoe het eindproduct eruit ziet. Ik vind dat het bruikbaar is om te gebruiken op de opleiding. Dit vond ik dan een succeservaring. Ik heb daar voldoening uit gehaald.

Ik heb een groei bij mezelf gezien als onderzoeker. Eerst had ik weinig ervaring. Ik had alleen ervaring met het werken aan een groepsonderzoek, maar nog niet bij een individueel onderzoek. Van het doen van dit onderzoek heb ik veel geleerd. Als ik nog eens opnieuw zo'n onderzoek zou moeten doen, zou ik veel beter weten waar ik aan toe was en wat ik wel en niet moet doen.

Door communicatiemisverstanden is het tijdspad niet zo snel gegaan als dat ik zelf had gedacht. Hier zou ik volgende keer beter om willen denken. De volgende keer wil ik er beter achteraan zitten of afspraken op zwart/wit zetten, zodat ik er op terug kan komen. Dan heb je meer zekerheid.

Omdat ik nu weet hoeveel werk zo'n afstudeeronderzoek kost, zou ik ook beter weten hoe ik mijn tijd moet indelen in combinatie met de LIO. Ik zag nu soms door de bomen het bos niet meer. Ik zie dit als een ervaring en neem dit ook mee voor in de toekomst.